

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**CELÂL NURİ İLERİ’NİN İSLÂM HUKUKU İLE İLGİLİ
GÖRÜŞLERİ VE DEĞERLENDİRMESİ**

**Hazırlayan
Furkan Safa KILIÇASLAN**

**Danışman
Doç. Dr. Menderes GÜRKAN**

Yüksek Lisans Tezi

Ağustos 2025, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**CELÂL NURİ İLERİ’NİN İSLÂM HUKUKU İLE İLGİLİ
GÖRÜŞLERİ VE DEĞERLENDİRMESİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Furkan Safa KILIÇASLAN**

**Danışman
Doç. Dr. Menderes GÜRKAN**

Ağustos 2025, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmamdaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde meydana geldiğini, çalışmadaki bilgilerin akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Furkan Safa KILIÇASLAN

T.C.

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

Program Adı : Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Celâl Nuri İleri'nin İslâm Hukuku ile İlgili Görüşleri ve Değerlendirmesi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 63 sayfalık kısmına ilişkin 30/07/2025 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: **% 13'** tür.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 30/07/2025

Danışman:

Doç. Dr. Menderes GÜRKAN

Öğrenci:

Furkan Safa KILIÇASLAN

KILAVUZA UYGUNLUK

“Celâl Nuri İleri’nin İslâm Hukuku ile İlgili Görüşleri ve Değerlendirmesi” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Furkan Safa KILIÇASLAN

Danışman

Doç. Dr. Menderes GÜRKAN

Temel İslâm Bilimleri ABD Başkanı

Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Menderes GÜRKAN danışmanlığında **Furkan Safa Kılıçaslan** tarafından hazırlanan “**Celâl Nuri İleri’nin İslâm Hukuku İle İlgili Görüşleri ve Değerlendirmesi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslâm Bilimleri** Ana Bilim Dal’ında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

24/07/2025

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Menderes GÜRKAN

Üye : Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

Üye : Doç. Dr. Yakup UZUN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun / / tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... / /

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşayan ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulma aşamasında katkısı olan fikir adamı Celâl Nuri İleri, birçok alanda düşünce üreten birisi olarak bilinir. Edebiyat, Tarih, sosyoloji vb. pek çok alanda eser telif eden Celâl Nuri İleri'nin İslâm hukukundaki görüşlerini tespit etmek için ortaya koyduğumuz bu çalışma, onun İslâm hukuku alanındaki görüşlerini bir araya getirip daha sonra da değerlendirmeyi hedeflemektedir. Celâl Nuri İleri İslâm hukukunu toplumsal düzeni ve barışı sağlamada etkili bir faktör olarak görmüş, modernleşme yolunda İslâm hukukuna olan ihtiyaca dikkat çekerek, İslâm hukukunun gelişmeye, yeniliğe mani olmadığını, aksine yenilenmeye teşvik ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca İslâm hukukunun esnek yapısının çağın gereklerine göre hareket etme imkânı verdiğini söylemiştir.

Çalışmamızda Celâl Nuri İleri'nin hayatı ve zamanındaki siyasi-dini akımlar ve daha sonra ise düşünceleri tespit edilip, İleri'nin İslâm hukukuna dair görüşleri geniş bir perspektiften ele alınacak ve değerlendirilecektir. Özelde ise onun “İslâm hukuku hakkındaki görüşleri nelerdir? Bu görüşlerini hangi gerekçelere dayandırmaktadır? Döneminin dini problemlerine ilişkin çözüm önerileri nelerdir? vb.” hususlara cevap aranacaktır. Sonuç olarak da onun bu görüşleri İslâm hukuku açısından kritik edilip değerlendirmeye gidilecektir. Bu çalışma yapılırken bir nevi “Osmanlı Devleti'nin son dönem hukuk anlayışında İslâm Hukuk'u yeteri ölçüde anlaşılıp yeni düzenlemelere de yer verildi mi? “İslâm hukuku ve Medeni Hukuk'un benzeştiği ve ayrıldığı yerler yeterince kavrandı mı?” gibi hususların tespiti de yapılacaktır.

İslâm hukuk akademisyenlerine baktığımızda son dönem Osmanlı fikir adamlarının genelde İslâm dini ve özelde İslâm hukuku içerisinde yer alan konulara yaklaşımlarının nasıl olduğunu, Medeni Hukuk'a dair çalışma yapan kişileri yeterince incelemediklerini ve bu alan üzerine yapılan çalışmaların yeterli düzeyde olmadığını tespit ettik. Özellikle de son dönem fikir adamlarından ve İslâm hukukuna ilişkin görüşleriyle öne çıkan Celâl Nuri İleri'nin etrafında yapılan çalışmalara baktığımızda daha çok onun edebiyat, tarih ve felsefi görüşlerinin tespitine ağırlık verildiğini gözlemledik. Bu ve benzeri sebeplerle Onun hukukçu kimliğiyle ilgili bir çalışmayı ortaya koymak ve İslâm hukuku

çerçevesinde görüşlerini tespit ederek günümüz araştırmacılarının dikkatine sunmak istedik.

Bu vesileyle tez çalışmam süresince konu seçimimde yol gösteren, bilgi, deneyim ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden, her daim istişare eden, görüşlerimize değer veren, değerli danışmanım Doç. Dr. Menderes Gürkan'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca değerli katkıları ve destekleri için Doç. Dr. Yakup Uzun'a, süreç boyunca göstermiş olduğu yardımseverlik ve desteği için Arş. Gör. Hamza Özen'e de şükranlarımı sunarım.

Eğitim hayatım boyunca her daim sevgisiyle, duasıyla ve sabrıyla rehberlik eden, her güçlük karşısında üstesinden gelmemde yardımcı olan sevgili anne ve babama şükranlarımı sunuyor, bu süreçte anlayış ve desteğiyle beni destekleyen değerli eşime de yürekten teşekkür ederim.

Furkan Safa KILIÇASLAN

Temmuz 2025, Kayseri

CELÂL NURİ İLERİ’NİN İSLÂM HUKUKU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE DEĞERLENDİRMESİ

Furkan Safa KILIÇASLAN

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2025
Danışman: Doç. Dr. Menderes GÜRKAN**

ÖZET

Hukukçular ve fikir adamları, değişen ve giderek sekülerleşen toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilmek için özellikle son iki yüzyılda İslâm hukukunu kanun şekline dönüştürmede büyük gayret sarf etmişlerdir. Bu gayret Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, Ahmet Cevdet Paşa’nın başkanlığında hazırlanan Mecelle ile başlamış, giderek hız kazanmış ve Aile Hukuku Kararnamesi’nin hazırlanıp yürürlüğe girmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlının resmen yıkılmasının ardından ise devamı olan Türkiye Cumhuriyeti için hukuki çalışmalar yapılmış ve İsviçre Medeni Kanunu zemininde Türk Medeni kanunun hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu çalışmamızda Medeni Kanun’un oluşturulmasında etkisi ve katkısı bulunan Celâl Nuri İleri’nin İslâm hukukunun muhtelif fıkhi meselelere ilişkin görüşlerini ele alıp değerlendirme yapmaya gayret ettik.

Tezimiz; giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş kısmında; Tezin adı, konusu, amacı, yöntemi ve literatür değerlendirmesine özlü olarak yer verilmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde o dönemin toplumunu tanıma amacını da önceleyerek, Celâl Nuri İleri’nin hayatı, ilmi konumu, eserleri ve yaşadığı dönemdeki siyasi-ilmi akımların bariz özellikleri hakkında özet bilgi sunulmuştur. İkinci bölümde; İslâm hukukuna giriş sadedinde Celâl Nuri İleri’nin şer’i hükmün kaynakları, ictihad teorisi kapsamında içtihat kapısının açık mı yoksa kapalı mı olduğu, nesih teorisi, Kur’ân ile sünnet ilişkisi ve bu iki temel kaynağın dindeki yeri gibi konular hakkındaki düşünceleri tespit ederek vermeye edilmiştir. Üçüncü bölümde; İslâm aile hukuku çerçevesinde İleri’nin ele aldığı problemlere yaklaşımı ve çözüm önerilerinin neler olduğunu tespit edilmeye çalışılmıştır. Tezin dördüncü bölümünde ise İslâm hukuku içerisinde yer alan muhtelif fıkhi meselelere İleri’nin yaklaşımı ve çözüm sadedinde ortaya koyduğu düşünceleri ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Celâl Nuri İleri, Medeni Hukuk, Mecelle, Akımlar

CELÂL NURİ İLERİ'S VIEWS AND EVALUATION ON ISLAMIC LAW

Furkan Safa KILIÇASLAN

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences,

Master's Thesis, August 2025

Supervisor: Assoc. Prof. Menderes GÜRKAN

ABSTRACT

Lawyers and intellectuals have made great efforts to transform Islamic law into law, especially in the last two centuries, in order to respond to the needs of a changing and increasingly secular society. This effort began with the Mecelle prepared under the presidency of Ahmet Cevdet Pasha in the last periods of the Ottoman Empire, gradually gained momentum and paved the way for the preparation and enactment of the Family Law Decree. After the actual collapse of the Ottoman Empire, legal studies were carried out for its successor, the Republic of Turkey, and the Turkish Civil Code was prepared and enacted on the basis of the Swiss Civil Code. In this study, we have tried to address and evaluate the views of Celâl Nuri İleri, who had an impact and contribution in the formation of the Civil Code, on various issues of Islamic Law. Our thesis consists of an introduction and four main sections. The introduction section of the thesis will briefly include the name, subject, purpose, method and literature review of the thesis. In the first part of our study, we will try to give brief information about Celâl Nuri İleri's life, scientific position, works and the obvious characteristics of the political-scientific movements of the period he lived in, prioritizing the aim of getting to know the society of that period. In the second part; as an introduction to Islamic law, we tried to determine and give Celâl Nuri İleri's thoughts on the sources of religious rulings, whether the door of ijtiħad is open or closed within the scope of the theory of ijtiħad, the theory of naskh, the relationship between the Quran and the sunnah and the place of these two basic sources in religion. In the third part; we tried to determine İleri's approach to the problems he addressed within the framework of Islamic family law and what his solution proposals were. In the fourth part of the thesis, we tried to determine and analyze İleri's approach to various issues within Islamic law and the thoughts he put forward in terms of solutions.

Keywords: Islamic Law, Celâl Nuri İleri, Civil Law, Mecelle, Movements

İÇİNDEKİLER

CELÂL NURİ İLERİ'NİN İSLÂM HUKUKU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE DEĞERLENDİRMESİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI	ii
KILAVUZA UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CELÂL NURİ İLERİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE DÖNEMİNDEKİ FİKRİ AKIMLAR

1.1. Celâl Nuri İleri'nin Hayatı.....	6
1.2. Celâl Nuri İleri'nin Eserleri.....	7
1.2.1. Eserlerden Bir kısmının Değerlendirilmesi	11
1.3. Dönemindeki Siyasi-Dini Akımlar	12
1.3.1. Osmanlıcılık	13
1.3.2. İslâmcılık	13
1.3.3. Türkçülük.....	13
1.3.4 Batıcılık	14

İKİNCİ BÖLÜM

CELÂL NURİ İLERİ'NİN İSLÂM HUKUK USÛLÜNE DAİR GÖRÜŞLERİ

2.1. Usûlü Fıkıh ile İlgili Görüşleri	16
2.1.1. Edille-i Şer'iyye.....	16
2.1.2. Neshin Olması Gerekliliği	18
2.1.2. İctihad Kapısının Kapalılığı Meselesi	20
2.2. İslâm Hukuku Hakkındaki Görüşü	24
2.2.1. İslâm hukukunda Reform	25

2.3. Kur’ân ve Sünnet Bize Yeter Diyenlere Karşı Tutumu	27
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CELÂL NURİ İLERİ’NİN KADIN VE İSLÂM AİLE HUKUKUNA DAİR GÖRÜŞLERİ

3.1. İslâm’ın Kadına Verdiği Değer	29
3.2. Celâl Nuri İleri’nin Kadına Dair Görüşleri.....	30
3.2.1. Celâl Nuri İleri’nin Tesettür Hakkındaki Görüşü	30
3.2.2. İhtilat.....	33
3.2.3. Kadınların Şahitliği	36
3.2.4. Kadınların Yönetici Olması	37
3.3. Celâl Nuri İleri’nin İslâm Aile Hukukuna Dair Görüşleri	42
3.3.1. Evlilik	42
3.3.1.1. Çok Eşlilik	43
3.3.2. Boşanma	45
3.3.2.1. Şaka Halinde Boşama	46
3.3.2.2. Sarhoşun Boşaması	47
3.3.3. Miras Hukuku	47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CELÂL NURİ İLERİ’NİN MUHTELİF FIKIH MESELELERİNE DAİR FİKİRLERİ

4.1. Cuma Hutbesi Hakkındaki Görüşü	50
4.2. Vakıf Meselesi	52
4.3. Faiz	53
4.4. Ceza Hukuku	54
4.5. Görsel ve İşitsel Sanatlarda Fıkıhın Yeri	56
4.5.1. Temsilin Haram Olduğunu Söyleyenler	56
4.5.2. Temsilin Mübah Olduğunu Söyleyenler	61
4.6. İşitsel Sanatlar ve Fıkıh	63
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	67
KAYNAKÇA	70

GİRİŞ

İnsan, hayatı boyunca hukuka ihtiyaç duyan bir varlıktır. İnsan var olduğu andan itibaren hem kendi hayatını düzenli bir şekilde sürdürebilmek hem de toplumun birliğini sağlamak için belirli kurallara ihtiyaç duymuştur. İnsanlık tarihi boyunca var olan bu kurallar, zamanla ve toplumların değişmesiyle farklılık göstermiştir. İnsanlık, İslâmiyet’le tanıştığı andan itibaren İslâm dini tarafından da hayatın işleyişine yönelik kurallar belirlenmiş ve bu kurallar gerek bireysel sorumlulukların ve gerekse toplumsal sorumlulukların yerine getirilmesinde düzenleyici rol üstlenmiştir.

20. yüzyıla gelindiğinde, İslâm hukukunun uygulandığı devletlerden olan Osmanlı Devleti çöküş sürecine girmiş, Türk milleti ise yeni bir devlet kurma yoluna gitmiştir. Kurulan bu yeni devletin dini İslâm olarak belirlenmiş, bu nedenle gerek ilim adamları ve gerek halk kesimi, yeni devlette de İslâm hukukunun yürürlükte olacağı düşüncesini taşımış ve buna ilişkin düzenlemelere destek vermişlerdir.

Ancak dönemin fikir adamları, yeni kurulan bu devlette farklı bir hukuk düzenine ihtiyaç olduğunu belirtmiş ve bu konudaki tartışmaların yüz yılı aşkın süredir devam ettiğini ifade etmişlerdir. Medeni hukukun Türk toplumunda uygulanması gerektiğini savunan aydınlardan biri de Celâl Nuri İleri’dir. Klasik fıkha da hâkim olan İleri, Osmanlı toplumundaki hukuki sorunlar üzerine kafa yorup düşünmüş ve bu konular hakkında çözüm sadedinde birçok yazı kaleme almıştır.

Biz de bu çalışmada, Celâl Nuri İleri’nin eserlerini inceleyerek İslâm hukuku ile ilgili meseleleri ele alışı tespit etmeye ve çözüm önerilerini İslâm hukuku açısından değerlendirmeye çalıştık.

I. Tezin Adı ve Amacı

Tezimizin adı; "Celâl Nuri İleri'nin İslâm hukuku ile İlgili Görüşleri ve Değerlendirmesi" şeklindedir. Bu nedenle, öncelikli olarak çalışmadan gözettiğimiz amaç, Celâl Nuri İleri'nin İslâm hukukunun usûl ve furûuna ilişkin mevcut görüşlerini tespit ederek değerlendirmektir. Bu çalışmadaki amaçlarımızdan birisi de Medeni Hukuka ilişkin araştırmalar yapılırken, "İslâm Hukuk'u yeterince tetkik edilip yararlanıldı mı? sorusuna cevap olacaktır. İslâm hukuku akademisyenlerine baktığımızda, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde Medeni Hukuk'a dair çalışma yapan kişileri yeterince incelemediklerini ve bu alan üzerine yapılan çalışmaların da az olduğunu gözlemledik. Özellikle de son dönem fikir adamlarından olan Celâl Nuri İleri'nin görüşleri etrafında yapılan çalışmalara baktığımızda daha çok onun edebiyat yönüne ağırlık verildiğini görmekteyiz. Bu nedenle de onun hukukçu kimliğiyle ilgili bir çalışmayı ortaya koymak ve İslâm Hukuk'u çerçevesinde Celâl Nuri İleri'yi incelemek istedik.

II. Tezin Konusu

Tezimizin konusu, Celâl Nuri İleri'nin İslâm hukukuna dair ileri sürdüğü görüşlerin, Osmanlıdan sonra, Cumhuriyet'e geçiş sürecinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu incelemektir. İleri'nin İslâm hukuku konusundaki fikirlerinden hareketle onun hukuk düşüncesindeki yansımaları tespit etmeye çalıştık. İleri'nin İslâm hukuku çerçevesinde ele aldığı başlıca konular; medeni hukuk çerçevesinde kadın hakları, çok eşlilik, tesettür, usûl alanında içtihadın aktif durumu ve nesih teorisi ile kadınların yönetimdeki rolleri gibi sosyal ve hukuki meselelerdir. İşte İleri'nin bu ve benzeri konulardaki düşüncelerinden hareketle onun İslâm hukukundaki yerini belirlemeyi hedeflemekteyiz.

III. Tezin Yöntemi

Çalışmanın yöntemi literatür tarama yapılarak ilgili literatürde Celâl Nuri İleri'nin görüşlerini tespit etme ve bu görüşleri yorumlama üzerinedir. Birinci bölümde Celâl Nuri İleri'nin hayatı ele alınacak ve yöntem olarak, biyografi eserlerinin taraması yapılacaktır. İkinci bölümde Celâl Nuri İleri ve Osmanlı'nın son dönem düşünürlerinin, hukuk düzeninin mahiyetine ilişkin görüşleri ele alınıp, bu görüşler tasnif edilecektir. Üçüncü bölümde Celâl Nuri İleri'nin Aile hukuku özelinde görüşleri belirlenip, bu görüşlerin

yasama faaliyetleri etkisi üzerinde durulacaktır. Dördüncü bölümde de İleri'nin İslâm hukukuna ilişkin müteferrik konulara ilişkin düşünceleri aynı metot ile ele alınıp değerlendirilecektir

IV. Tezin Özgün Değeri

Bugüne kadar Celâl Nuri İleri'nin yalnızca edebiyat, tarihçilik, gazetecilik yönleri ele alınmış olup, onun İslâm hukukuna dair görüşleri ve Hukukçu kimliği ihmâl edilmiştir. Hâlbuki kendisi, kendi döneminde gerçekleşen hukuki tartışmalara taraf olmuş dönemin en büyük hukukçusu olan Ahmet Cevdet Paşa'ya Mecelle konusunda ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Ayrıca kendisi Batı Hukuku'nun tamamen benimsenmesi gerektiğini savunan Osmanlı düşünürlerindendir. Bu çalışma hem Celâl Nuri İleri'nin görüşlerine ışık tutacak hem de son dönem Osmanlı hukuk tartışmalarını gözler önüne serecektir.

V. Literatür Değerlendirmesi

Bu başlık altında bir fikir vermesi düşüncesiyle Celâl Nuri İleri hakkında yapılan bazı çalışmalara yer vermek istiyoruz. Ancak aşağıda verilen çalışmalardan da anlaşılacağı üzere İleri hakkında yapılan araştırmalar onun İslâm hukukuna ilişkin fikirlerinden ziyade din, medeniyet, edebiyat, modernleşme vb. hususları havidir. Bu çalışmalardan bazılarını ana hatlarıyla vermek istiyoruz.

1. Necati Aksanyar (1994) Çağdaşlaşmaya Giden Yolda Celâl Nuri ve Fikir Alanında Etkinliği: Bu doktora çalışması, Hacettepe Üniversitesi Tarih Enstitüsü'nde yapılmış olup, 190 sayfadan oluşmaktadır. Celâl Nuri İleri'nin İslâm hukuku alanında görüşlerini tespit etmek amacıyla başvurmak istediğimiz bir eserdir.

2. Cemil Bağlama (2000) Bir Geçiş Dönemi Aydını Olarak Celâl Nuri (İleri) ve Görüşleri: İstanbul Üniversitesi Sosyoloji alanında yapılmış doktora çalışması olan bu eser, 330 sayfadan oluşmaktadır. Celâl Nuri İleri'nin görüşlerine yer vermiş önemli bir eserdir.

3. Yusuf Doğan (2003) Celâl Nuri İleri'nin Dini ve İçtimai Hayata Bakışı: Bu çalışma Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak karşımıza çıkmaktadır. 141 sayfadır. Bu çalışma felsefe

alanında yapılmış bir tez çalışması olup, toplumsal meselelerle alakalı görüşleri yer almaktadır. Çalışmamızda istifade edebileceğimiz bir eserdir.

4. Necmi Uyanık (2003) Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri (İleri): Bu Çalışma Selçuk Üniversitesi Tarih Ana bilim Dalında yapılmış bir doktora tezi olup, 832 sayfadan oluşur. Aynı zamanda Celâl Nuri İleri'nin görüşlerine sık sık yer vermiş olduğu için faydalanabileceğimiz eserlerdendir.

5. Halime Der (2008), "Celâl Nuri İleri'nin İttihad-ı İslâm Adlı Eserinin Tahlili Ve Değerlendirilmesi": Bu çalışma Fırat Üniversitesi İslâm tarihi ve sanatları alanında yapılmış bir çalışma olup, 62 sayfadan oluşur. Celâl Nuri İleri'nin bazı görüşlerini inceleme açısından faydalanabilecek bir eser olarak gördüğümüz için buraya almış bulunmaktayız.

6. Hatice Çöpel (2010), "Celâl Nuri İleri'nin Din Anlayışı": Selçuk Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı öğrencisinin hazırlamış olduğu bir yüksek lisans tezidir. 84 sayfadan oluşmaktadır. Bu yüksek lisans çalışmasında genel olarak Celâl Nuri İleri'yi etkileyen düşünce akımlarına değinilmiştir. Hem o akımları öğrenmek hem de hakkında daha fazla bilgi edinmek için başvurduğumuz bir kaynak olarak çalışmamızda faydalandığımız bir tezdur.

7. Erkan Dikici (2011), "Celâl Nuri'nin Türk Modernleşmesi ve İnkılapları Üzerine Düşünceleri": Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü'nde hazırlanmış bir yüksek lisans tezi olup, 85 sayfadan oluşmaktadır. Bu çalışmayı incelememizdeki amaç; Celâl Nuri İleri'nin batılılaşma fikrinin, din ve hukuk alanına yansımalarıyla ilgili bir emare var mı? yok mu? bunun tespitini sağlamaya çalışmak için başvurduğumuz bir kaynaktır.

8. Sibel Dalkıran (2016), "Celâl Nuri İleri'nin Hikayeciliği": Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dal'ında Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır. 358 sayfadan oluşmaktadır. Bu çalışma Celâl Nuri İleri'nin edebiyatçı yönünün ele alındığı bir çalışma olup, yapacağımız çalışma ile doğrudan ilişkili değildir.

9. Sevinç İnaç (2018), "Türkçe Eğitimi Açısından Celâl Nuri İleri'nin 'Yeni Alfabe ve İmla Dersleri' adlı eseri: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dal'ında hazırlanmış, bir yüksek lisans tezi olup, 178 sayfadan oluşmaktadır. Bu eserde Celâl Nuri İleri'nin yeni alfabeye göre verdiği dersler ele alınmış olup konumuzu ilgilendirmese de, Celâl Nuri İleri'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi edinebilmek için taranmış bir eserdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CELÂL NURİ İLERİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE DÖNEMİNDEKİ FİKRİ AKIMLAR

1.1. Celâl Nuri İleri'nin Hayatı

Celâl Nuri İleri 1882 yılında Gelibolu'da dünyaya geldi. Babası Meclis-i A'yân üyelerinden olan Arnavut asıllı Mustafa Nuri Bey, Annesi ise Mesnevi Şerif Şârihi Âbidin Paşa'nın kızı Nefise Hanımdır.¹ Celâl Nuri İleri'nin çocukluğu genelde Gelibolu, Sakız ve Canik'te geçmiştir. Celâl Nuri İleri, amcası ve amcasının hanımından önemli ölçüde eğitim almıştır. İlerleyen dönemlerde ortaöğretimini Galatasaray Mekteb-i Sultânî'sinde tamamladı ve sonra Mekteb-i Hukuk'da hukuk öğretimi aldı. Mesleği avukat olmasına rağmen hayata gazetecilik yönü aktif olarak atılmıştır. Târik Celâl takma adıyla birçok köşe yazısı, makale, eleştiri vb. yazılar kaleme almış bu alanda ismini duyurmuştur. Avukatlık hayatında başarılı olmasına rağmen bu mesleği terk etmiştir. Gazetecilik faaliyetine ciddi olarak 1909 yılında Ebu'z-Ziya Tevfik'le beraber Şark Postası gazetesinde yazmasıyla başlamıştır. II. Abdülhamid döneminin siyasi olaylarını tenkit etmiş, İslâm ve Osmanlı Hukuku'nun Avrupa'ya karşı savunulması gerektiğini belirtmiştir. Arkadaşıyla beraber olarak kurmuş olduğu bu gazetede Yahudiler lehine yazılar yazdıktan sonra arkadaşı Ebu'z-Ziya ondan ayrılmış, Celâl Nuri İleri ise bu gazetede tek yazmaya devam etmiştir. Uzun yıllar çeşitli gazetelerde yazdıktan sonra 1918 yılında Âtî gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Gazetesi kapatıldıktan sonra İleri adıyla yeni yayınına başlamıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde malumdur ki İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımları boy göstermiştir. Celâl Nuri İleri her ne kadar Batı akımı tarafında görünse de eklektik

¹ Recep Durmaz, "Celâl Nuri İleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7:242-245.

bir tutum sergilemiş adeta kararsız kalmış izlenimi vermiştir. Gelibolu mebusluğu da yapan Celâl Nuri İleri pek çok siyasi kavgada yer almıştır. Onun siyasi kavgaları başına birçok dert açmış Roma sürgününe gitmesine dahi sebep olmuştur.

Soyadı kanunu çıktıktan sonra İleri soyadını alan Celâl Nuri, 2 Kasım 1938 de İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı Rumeli Hisarı'ndadır.

1.2. Celâl Nuri İleri'nin Eserleri

Celâl Nuri İleri'nin çok yönlü bir kişi olması ve farklı alanlara yönelik eğilimlerinin bulunması onun eserlerinde gözümüze çarpmaktadır. 50 den fazla kitap ve 2200 den fazla makalesi olan Celâl Nuri İleri, dönemindeki şahıslar tarafından da beğeni kazanmıştır. İleri'nin farklı alanlarda telif ettiği başlıca eserler şunlardır:

a) Siyaset ile İlgili Olan Eserleri

1. Taç Giyen Millet (Osmanlı Türkçesi, İstanbul Cihan Birâderler Matbaası,1339.

Sadeleştiren: Şennur Şenel): Celâl Nuri İleri genel olarak bu eserinde devlet yönetim usûllerine konu olarak değinmiştir. Tanzimat, meşrutiyet konularıyla ağırlıklı olarak siyasete değinen İleri, aynı zamanda bu eserde zamana göre dinin anlaşılması konusundaki farklılıklara da değinmiştir. Eser 224 sayfadır.

2. Türk İnkılâbı(Osmanlıca,1926, derleyen: Abdullatif Emre Navgasın): Türk milletinin vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesinden sonra ülkede yapılan inkılab noktasındaki değişiklikleri konu alındığı bu eserin siyaset yönü oldukça fazladır. 334 sayfadan oluşmaktadır.

3. 1327 Senesinde Selânik'te. Muhtıra(1909, İstanbul): Bu kitap 58 sayfadan oluşup, Celâl Nuri İleri'nin Selanik Hatıraları, orada ittihat ve Terakki ile kurduğu ilişkiler anlatılmaktadır.

4. Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler (Ankara, TBMM Matbaası,1932): Siyasetle ilgili olan bu eserde meclis kavramı, halkın egemenliği, irade gibi konular ele alınmıştır. Celâl Nuri İleri'nin Cumhuriyet dönemindeki son yazılarından. 210 sayfadır.

b) Hukuk Alanında Kaleme Aldığı Eserler:

1. Hukuku Düvel (Osmanlıca, Müştareül menfa Osmanlı Şirketi Matbaa,1912):

Celâl Nuri İleri bu eserini çeşitli yazılardan derlemiş olup, farklı devletlerdeki hukuk anlayışlarına yer verdikten sonra bizdeki hukuk anlayışını değerlendirmiştir. Eser 192 sayfadan oluşmaktadır.

2. Havâic-i Kânuniyyemiz(Osmanlıca, Çeviren: Abdullah Musab Şahin, On iki

levha yayınları): 83 sayfadan oluşan bu eser, farklı yazılarından derlenen bu eserde Celâl Nuri İleri bizde mevcut olan kanunları eleştirmektedir. Bu kanunları eleştirirken sürekli Mecelle ve onu hazırlayan ekibe tenkitler yönetmektedir. Celâl Nuri İleri bu tenkitlerini yaparken herhangi bir temellendirme, gerekçelendirme yapmamıştır.

c) Dini Alanda Yazmış Olduğu Eserler:

1. İttihadı İslâm(Osmanlıca, Yeni Osmanlı Matbaası,1915):

Celâl Nuri İleri bu eserinde; İslâm Aleminin darmadağın olduğunu ifade edip, bunu yeniden toplamanın mümkün olabileceğine ve hangi şekillerde olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu eser 408 sayfadan ibarettir.

2. Kadınlarımız(Türkçe, Kaktüs yayınları, 2017):

Celâl Nuri İleri, Kadınlarımız adlı eserinde önce tarih açısından kadını ele alıp daha sonra milletler açısından kadın kavramını değerlendirmektedir. Kadına en fazla faydanın dokunduğu hukuk sisteminin İslâm hukuku olduğuna yer veren Celâl Nuri İleri bizde mevcut olan yanlışların da düzeltilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Aile hukuku konularını ele aldığı bu eserde; evlilik, boşanma, kadın hakları, kadınların şahitliği ve yöneticiliği gibi konulara yer vermiştir. Eser 187 sayfadır.

3. Hâtemü'l- Enbiya(Osmanlıca, Çeviren: Feyza Betül Köse, Endülüs yayınları):

Klasik siyer kitaplarının aksine farklı bir metotla kaleme alınan bu eser, 184 sayfadan oluşup, İleri Hz. Peygamber'in nasıl konumlandırılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Hz. Peygamber(s.a.v)'i insanüstü bir varlık olarak değerlendirmenin doğru olmadığını ifade etmiştir.

4. İlel-i Ahlâkıyyemiz (Osmanlıca, 1332) : Eserde toplumumuzdaki ahlak kurallarına, bu kurallara uyulmadığına ve bozulmuşluğun mevcut olduğuna değinilmektedir. 168 sayfadan oluşmaktadır.

5. Târîh-i İstikbâl(Osmanlıca, Yeni Osmanlı Matbaası, 1331): Farazi meseleleri konu edinmenin anlamsızlığını savunan Celâl Nuri İleri olayları meydana gelmeden değerlendirmenin doğru olmadığını söylemektedir. Bu kitap 160 sayfadan oluşmaktadır.

6. Harpten Sonra Türkleri Yükseltelim(Osmanlıca, Çeviren: M. Yusuf Önem): Celâl Nuri İleri bu eserde harbin topluma getirmiş olduğu zararlar üzerinde durmuş ve bu zararlardan toplumun nasıl soyutlanabileceğine dair çözüm arayışına girmiştir. 112 sayfa uzunluğundadır.

7. İştirak Etmediğimiz Harekât(Osmanlıca, Cemiyet Kütüphanesi, 1917): Eserde dünyayı büyük çapta etkileyen reformlar, keşifler vb konulara yer verilmiştir. 76 sayfadır.

8. Kara Tehlike(Osmanlıca, Nefaset Yayınları, 1918): Celâl Nuri İleri, Osmanlıdan önceki Türkleri konu aldığı bu eserde, tarihte Türklerin insanları yağmaladığı, kılıçtan geçirdiğini iddia etmiştir. Bu kitap 96 sayfan meydana gelmektedir.

9. Müslüman Türklere Hakaret(1914, İstanbul): Bu eser Müslümanların geri kalmışlığını eleştirip, suçlayanlara karşı bir savunma amacıyla derlenmiş bir eserdir. 32 sayfadır.

10. Anarşizm: Hükûmetsizlik Meslek-i Felsefesi — (1908, İstanbul): Bu eserde Celâl Nuri İleri anarşi konusunu irdileyip, önce kavramlar üzerinde durmuştur, devletsizlik gibi konuları gündeme getirmiştir. Bunları yaparken bu görüşleri desteklediği için değil okura eleştirel bir gözle sunmayı amaçlamıştır. 8 sayfadan hâsıl olmaktadır.

d) Tarih

1. Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniyye (1914,İstanbul): Osmanlı Devleti'nin neden ve nasıl gerilediğini sorgulayan, Celâl Nuri İleri bu eseri toplumsal ve siyasal bir eleştiri kitabı olarak yazmıştır. Eser 120 sayfadan oluşmuştur.

2. Mukadderât-ı Târîhiyye (1914, İstanbul, sonradan birleştirildi): Eserde, Celâl Nuri İleri İslâm dünyasının geleceği, ittilat ve Terakki'nin politikaları, Osmanlı Devleti'nin kaderi gibi konulara değinmiştir. Eser 352 sayfa uzunluğundadır.

3. Coğrafya-yı Târîh-i Mülk-i Rum (1918, İstanbul): Anadolu'nun siyasi ve tarihini konu alan bir eserdir. 94 sayfadır.

4. Rum ve Bizans (1917, İstanbul, Cemiyet Küt.): Bizans'ın siyasi, kültürel ve tarihi yapısını ele aldığı bu eserde aynı zamanda Doğu Roma ile Osmanlı arasındaki tarihi sürüklilik konusuna yer verilmiştir. 100 sayfadır.

e) Dil- Edebiyat

1. Perviz (1914, İstanbul): Celâl Nuri İleri bu eserinde tarihten günümüze kadar gelen medeniyetlerin çöküş sebebinden bahsetmiştir. Eser edebi yönünün yanında tarihi ve felsefi bir önemde taşımaktadır. 72 sayfadır.

2. Ölmeyen (1917, İstanbul): Bu eserde hem toplumda hem de bireylerde bulunan ölümsüzlük arzusu üzerinde durulmuştur. Eser edebi ve felsefi bir metindir. Eser 397 sayfadan oluşmaktadır.

3. Merhûme (1918, İstanbul): Celâl Nuri İleri, annesi Nefise Hanım'ın vefatı üzerine bu eseri kaleme almıştır. Eserde ahlaki konulardan da bahsetmektedir. 397 sayfalık kitabın içinde 3 eser bir arada ele alınmıştır. Bunlar; Perviz, ölmeyen ve merhume isimli eserlerdir.

4. Âhir Zaman (1919, İstanbul): Mondros antlaşmasının etkisinde yazılan bu eserde Celâl Nuri İleri, bir medeniyetin çöküşünü kıyamete benzetmiştir. 204 sayfadan oluşmaktadır.

5. Türkçemiz (1917, İstanbul): Dil devrimi düşüncesinin erken bir örneği olan bu eserde dil, millet ve kimlik ilişkisinden bahsetmiştir. 100 sayfadır.

6. Yeni Alfabe ve İmla Dersleri (1928, İstanbul, Suhulet Küt.): Harf inkılabına katkı sunan ideolojik bir çalışmadır. 60 sayfadan oluşmuştur.

7. Şimal Hâtıraları (1914, İstanbul): Kuzey Avrupa seyahatindeki hatıralarını kaleme aldığı eserdir. Eser 90 sayfadır.

8. Kutub Musâhabeleri (1915, İstanbul): Dönemin önde gelen şahsiyetleriyle yapılan sembolik diyalogları konu alan bir eserdir. 80 sayfadır.

Yukarıdaki eserler Celâl Nuri İleri'nin tespit edebildiğimiz eserleri 30'a yakındır. Her ne kadar bazı internet kaynaklarında 50 civarı eseri olduğu yazsa da ulaşabildiğimiz eserler bunlardır. Bu eserlerinin dışında gazete mecmuaları ve risale tarzı eserleri de mevcuttur. Bunun yanında mahdut olan yazıları da mevcut olsa da bunlar tam bir eser niteliğinde değildir.

1.2.1. Eserlerden Bir kısmının Değerlendirilmesi

Çalışmamızın maksadından sapmaması için özellikle tezimizi hazırlarken, Celâl Nuri İleri'nin sıkça müracaat ettiğimiz eserlerini daha ayrıntılı olarak değerlendirmek istiyoruz:

- a- Kadınlarımız:** Çalışmamızı hazırlarken önemli ölçüde istifade ettiğimiz bu eser, Celâl Nuri İleri'nin Aile Hukuku hakkındaki düşüncelerini bize yansıtmaktadır. Nikah, ihtilat, boşanma, kadınların yöneticilik yapması konuları yanında kadın hakları, İslâm'ın kadına vermiş olduğu değer, Batı'nın kadına verdiği değerden çok daha fazla olduğu ve bugün Batı'nın kadına verdiği değeri 13 asır önce İslâm dini zaten kadına verdiği gibi konular bu eserde yer almaktadır. Ayrıca aile hukuku ile ilgili birçok konuya atıfta bulunan Celâl Nuri İleri bu konuların bazı düşünürler tarafından suistimal edildiğini de ifade etmiştir. Celâl Nuri İleri'ye ait bu ve benzeri birçok düşüncüyü bu eserden hareketle İslâm hukuku çerçevesinde incelemeye çalıştık.
- b- İttihad-ı İslâm:** Celâl Nuri İleri'nin bu eserinde İslâm birliğini sağlama ve bunu yerine getirme yöntemlerinden bahsetmektedir. İslâm dünyasının gelebilecek tehditlere karşı bir duruşunun olması gerektiğini vurgulamaktadır. Nitekim hukukun temel gayelerinden biri de insanların birlikte yaşamalarını sağlamaktır. Celâl Nuri İleri'nin İslâm hukuku adına incelediğimiz bu eserinde siyasi görüşleri mevcuttur. Buna örnek olarak Batı'nın İslâm üzerindeki etkisi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş

gibi konular yer almaktadır. Bu kitapta İslâm hukuku açısından dikkatimizi çeken konulardan birisi de cuma hutbesi hususundaki görüşüdür. Ayrıca bu eserde Müslümanların birliği için hilafet konusuna da değinmiştir.

- c- **Hatemu'l Enbiya:** İlk bakışta isminden hareketle siyer kitabı olduğunu tahmin ettiğiniz bu eser, Celâl Nuri İleri'nin Hz. Peygamber'e dair görüşlerini toplu olarak vermektedir. Klasik siyer kitaplarının aksine olayları kronolojik tarzda değil de günümüz açısından ele almaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in mucizevi yönünden ziyade onun beşeriyet yönüne vurgu yapılması gerektiğine değinmiştir. Kitap siyer kitabı olmakla beraber İslâm hukukuyla ilintili konuları da içermektedir. İçtihad kapısının kapanmaması vb. hususlardaki görüşüne bu eserden ulaşmaktayız.
- d- **Taç Giyen Millet:** Celâl Nuri İleri; eserinin ilk kısımlarında milli konulara değinmiş, daha sonraları ise Batı'dan bahsetmiştir. Bu eserin telakkiyat-ı diniyye adlı son bölümlerinde ise Celâl Nuri İleri'nin fıkıh usûlü ile ilgili aktarımları ve Mecelle kaidelerinden bazıları yer almaktadır.
- e- **Uygarlıklar Çatışmasında Türkiye:** Celâl Nuri İleri bu eserde çeşitli milletlerden bahsetmiş, onların farklı özelliklerini verdikten sonra karşılaştırmalı bir şekilde devletlerin olaylar karşısındaki tavır ve tutumlarına değinmiş, daha sonra ekonomi alanıyla ilgili bilgileri aktarmıştır. Kadınlarımız kitabına ek olarak Celâl Nuri İleri bu eserde de kadınlarla ilgili görüşler beyan etmiştir. Kadın hususunda Avrupa Devletleri'nde olduğu gibi onlara istihdam sağlanıp, kadınları topluma kazandırmanın elzem olduğuna vurgu yapmıştır.

1.3. Dönemindeki Siyasi-Dini Akımlar

19. Asrın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde gerek farklı etnik yapıların talepleri ve gerekse Batı'nın etkisiyle farklı yapı ve talepleri olan siyasi, dini birtakım akımlar ortaya çıkmıştır. Burada bu yapıların mahiyetleri ve taleplerine kısaca temas etmek istiyoruz.

1.3.1. Osmanlıcılık

Birçok etnik kökeni Osmanlı vatandaşı olma mefhumu altında toplamaya çalışan bu akım; Fransız İhtilalinden sonra millete sıkı sıkıya bağlı olan ve ayrı bir devlet kurma düşüncesi içerisinde olan kavimlerin önüne geçmek, kalkan oluşturmak için ortaya çıkan bir fikir akımıdır. Bu fikir akımı Osmanlı Devleti'nde görülen ilk ideolojidir.² Osmanlı devletinde hukuk noktasında kırılmalara sebep olmuştur. Örneğin; Misyonerlik faaliyeti rahat bir şekilde yapılmaya başlamış, cizyeler alınmamaya, din değiştirenlere verilen cezalar verilmemeye başlamıştır. Osmanlıcılık fikri devlet eliyle desteklenmiş, okullarda ve basında yayılması hususunda gayretler gösterilmiştir. 1876 yılında çıkan anayasaya tüm Osmanlı tebâsının bir olduğu maddesi eklenmiştir. Ümmeti toplamak için ortaya konan bu ideoloji; Balkanların elden gitmesiyle, her bir milletin içine yayılan kendi devletini kurma düşüncesi milletleri birbirine düşürmüş, ırkçılık vâri fikirler sebebiyle Osmanlıcılık fikri de âdeta elimizden gitmiş önemini kaybetmiştir.

1.3.2. İslâmcılık

19. yy'da Osmanlı topraklarında görülen bir diğer ideoloji de İslâmcılıktır. İslâmcılık, 19. yüzyılın son zamanlarında Müslümanlar üzerinde görülen gerilemenin temelini araştırmaya, o dönemde görülen dini-fikri problemlere çözüm üretme anlayışına dayanan bir düşüncedir. Bu düşüncenin ortaya çıkmasına etki eden faktörler devletin ve toplumun yozlaşması ve sürekli kan kaybedercesine toprak kaybetmesidir. Bu akım II.Meşrutiyetin ilan edilmesiyle, temsilcilerinin hayatını kaybetmesiyle, Müslümanların birliği sağlayamayıp Arap Devletleri'nde bazı kabilelerin isyan faaliyetleri sebebiyle ve Batı'dan gelen rüzgarla eski etkisini yitirmiştir.³

1.3.3. Türkçülük

Osmanlı Devleti'nde Gülhane Hattı Humâyunun dan sonra, yani devletin Batılılaşma üzere attığı ilk somut adım, görülen bir akım olan Türkçülük fikri, yeryüzünde bütün Türkleri bir araya getirmeyi hedefleyen bir düşüncedir. Osmanlı Devleti'nde, Osmanlıcılık fikri zayıflamış ve bu fikir doğuşu itibariyle milletleri Osmanlı Bayrağı

² Azmi Özcan, "Osmanlıcılık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,2007) 33: 485-487.

³ Özcan, "İslâmcılık", 62-65.

altında birleştirmeyi hedeflerken, bu fikrin suiistimal edilmesi sonucu Osmanlıcılık faaliyeti başarısız olmuştur. İslâmcılık fikri; yani tüm Müslüman milletleri bir araya toplama fikri ise Arap ve Arnavut devletlerine sokulan ırkçılık vb. fitnelerden dolayı önemini kaybetmiştir. Velhasıl Osmanlı devletinde yaşayan yabancı milletler, Osmanlıcılık fikrinin çökmesine, Osmanlıda yaşayan Müslüman topluluklar ise İslâmcılık ideolojisinin zayıflamasına sebep olmuşlardır.⁴ Bu yüzden bu dönemde Türklüğü öne çıkarma çalışmaları hız kazanmıştır. Bu anlayışa göre Türk topluluklarının birliği sağlanmalı, Türkün Türkten başka dostu yoktur düsturuyla hareket eden bu anlayış, Osmanlı topraklarında diğer akımlardan daha fazla zarara sebep olmuştur. Ziya Gökalp, Gaspıralı İsmail Bey, Yusuf Akçura gibi isimler bu akımın en önemli temsilcilerindendir. Enver Paşa ise bu düşüncüyü savunmuş ve canlandırmaya çalışmış ve bu uğurda öldürülmüş kahramanlardandır.

İlk dönem Türkçü düşünürlerin yazılarında İslâmiyet ve Türklük bir arada zikredilirken, İslâmiyet'in Türklerin gelişmesine mani olduğu cümleleri yer almazken, 1922 yılından sonraki Türkçülük akımı tam tersi bir ivme almış, İslâmiyet'e karşı olumsuz düşünceler ortaya konmuş, Türk ırkının gelişmesinde en büyük engelin İslâm olduğu düşüncesi lanse edilmeye çalışılmıştır.⁵

1.3.4 Batıcılık

Batıcılık, muasır medeniyet seviyesine çıkmak için çarenin Batı'yı taklitten geçeceğini savunan fikir akımıdır. Batıcılık diye ifade edilen bu kavramın özünde gelenekten kopmak ve batılı devletlerin izinde gitme fikri yatmaktadır. II. Meşrutiyetle birlikte birçok fikir tartışmasına şahit olan Osmanlı toplumu, Batıcılık akımından da nasibini almıştır. Bu akımın temel söylemi, hedefi Osmanlı Devleti'nde görülen gerilemenin çözümünün Batı'nın izinden gitmekle beraber çözüleceği inancıdır. Osmanlı Devletinde ilk olarak askeri anlamda Batı Devletlerine tabi olma arzu görülmüş, daha sonra bu arzusu siyasi, teknik, sosyal, ekonomik alanlarda da uygulanmaya başlamıştır.

⁴ M. Şükrü Hanioglu, "Türkçülük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41:551-554.

⁵ Hanioglu, "Türkçülük", 552.

Batıcılık akımının başını çekenler arasında Mustafa Reşit Paşa, Fenni, Şinasi gibi isimler yer almaktadır. Celâl Nuri İleri'de Batıcılık akımını savunan aydınlardandır. Batıcılık fikrini savunan aydınlar Cumhuriyet Dönemine kadar fikirlerinin propagandasını yapmış hatta Cumhuriyet ilan edildikten sonra da yeni devletin kimliğinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu düşünce sahipleri toplumda görülen gerilemenin İslâm dininden kaynakladığını, İslâm dininin çağdaş devletler seviyesine çıkmamıza engel olduğunu söylemişlerdir. Gayrimüslim olan tüm devletler ilerlemiş ve o devletlerde hiç fakirlik görülmemiş algısına kapılıp, tüm suçu İslâm Dininde görmüşlerdir. Dinin emirlerinin insan ürünü olduğunu bu nedenle dinde reform yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Dünyada birçok ülke gezmeye fırsat bulan Celâl Nuri İleri, bu gezilerinde oradaki fikir adamlarının da düşüncelerini incelemiş ve onların bir kısmından etkilenmiştir. Mesela Darwin, Le Bon, Spencer vb. filozoflardan etkilendiği gözlenmiştir.⁶ Bu filozofları inceleyen Celâl Nuri İleri, İslâm toplumundaki sorunları çözerken zaman zaman bu fikirlerden istifade etmeye çalışmıştır. Sosyoloji ve psikoloji alanındaki birikimlerini ve özellikle aile hukuku ile ilgili görüşlerini incelediğimizde diğer toplumların ve Türk toplumun yapısını kıyaslayarak çözüm üretmeye çalışmaktadır. Bir yandan Batılaşmayı savunmasına rağmen köklere bağlı kalmayı, İslâm Dinini doğru anlamayı ve geçmişte yapılan hataları İslâm adına yapmama fikrini eserlerinde gözlemlemekteyiz.

⁶ Mine Konuk, "Celâl Nuri İleri'nin Ahlak Anlayışı" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2024), 34.

İKİNCİ BÖLÜM

CELÂL NURİ İLERİ'NİN İSLÂM HUKUK USÛLÜNE DAİR GÖRÜŞLERİ

2.1. Usûlü Fıkıh ile İlgili Görüşleri

2.1.1. Edille-i Şer'îye

Edille-i şer'îye; şer'i deliller manasına gelip bunlar; Kitap, sünnet, İcmâ ve kıyastan oluşup, asli deliller başlığı altında ele alınmaktadır. Bu kaynaklar, İslâm Fıkhı'nın temel esaslarını oluşturmaktadır.⁷ Buna ek olarak, istishab, istihsan seddi zerâi, şer'u men kablena gibi fer'i delilleri de sayabiliriz. Bunları kısaca açıklayacak olursak;

Kitap'tan maksat: "İslâmî literatürde kitap "Kur'ân-ı Kerîm, vahiy, mektup, belge, iki kapak arasında toplanmış bilgi, bir eserin ana konularından her biri" gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır."⁸ Usûlü fıkhıta ise kitap denilince akla Kur'ân-ı Kerîm gelmektedir. Allah Teâlâ'nın, Cebrail vasıtasıyla, Hz. Peygambere(s.a.v) 23 yılda parça parça indirdiği kutsal kitaptır. 6236 ayetten oluşmaktadır. Sünnet ise Peygamber(s.a.v)'in söz, fiil ve takrirlerinden(onaylamasından) ibarettir.⁹ İcma delili; Hz. Peygamberin hatasız olmasının ümmete yansması durumudur. Terim olarak; O'nun(s.a.v) vefatından sonra şer'i bir mesele hakkında İslâm âlimlerinin görüş birliği içerisinde olmasıdır. Kıyas ise kaynaktan çok, bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Naslarda yer almayan bir meselenin hükmünün, naslarda yer alan meseleye bakarak hüküm tespit etme faaliyetidir. Kıyasın

⁷ Y. Şevki Yavuz, "Delil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9: 136-138.

⁸ Nebi Bozkurt, "Kitap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 63-64.

⁹ H. Yunus Apaydın, *İslâm Hukuk Usûlü*, (Ankara: Bilay Yayınları, 2020), 66.

dört temel rüknü vardır. Bunlar; asıl(naslarda hükmü bulunan mesele), fer(naslarda hükmü bulunmayan mesele), aslın hükmü ve illettir.

İstishab: Şâri'nin, mükellefi bir mesele hakkında yapıp yapmaması hususunda serbest bırakması olarak tanımlanmıştır.¹⁰ İslâm hukuku istishab kaynağından iki temel ilke istinbat etmiştir ki bunlardan ilki, “eşyada aslolan ibahadır” kuralıdır. Bu kurala göre bir şeyin haram olduğuna dair naslarda bir hüküm bulunmuyorsa o şey mubahtır.

İstishab maddesinden çıkarılan ikinci ilke ise “beraati zimmet asıldır” kuralıdır. Yani insan için asıl olan suçsuz olmasıdır. Bundan dolayı bir kimsenin suçlu olduğuna dair delil bulunmadıkça o suçsuz sayılır. İstihsan; Bir mesele hakkında, o meselenin benzerlerinde verilen görüşle aynı hükmün verilmeyip, o mesele hakkında herhangi bir sebepten dolayı farklı hüküm verilmesi durumudur.

Edille-i Şeriyye'ye hangi delillerin gireceği hususunda ulema arasında farklı görüşler mevcuttur. Cumhur ulemâ'nın görüşüne göre edille-i şer'iyye: Kitap, sünnet ve icmâdır. Kıyasın dördüncü bir delil olması ise tartışılmıştır. Klasik dönem İslâm Hukukçularının bir kısmına göre kıyas dördüncü delil olarak sayılırken kimi hukukçular, kıyası bir delil olarak değil, bizi delile götüren bir âlet olarak görmüşlerdir.¹¹ İlk üç sıralama genelde aynı iken dördüncü delil; bazen kıyas, bazen Medine ehlinin ameli, bazen de kıyas olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhur ulema İcmâdan sonraki delil sırasına kıyası yerleştirirken, Malikiler İcmâdan sonra Medine ehlinin amelini, ancak Hanbelilerde ise bu konu dönem dönem farklılık göstermiştir. Kimi Hanbelî hukukçuya göre sünnetten sonra sahabenin ittifak ettiği fetvalar delil olarak ve kimi Hanbeli hukukçulara göre ise ıstishab, İcmâdan sonra yerini almıştır.

Klasik fıkıh usûlü doktrinindeki bu görüşleri ana hatlarıyla verdikten sonra, Celâl Nuri İleri'nin eserlerinden hareketle onun usûlü fıkıh konusundaki görüşlerine değinmek istiyoruz. Celâl Nuri İleri usûlü fıkıhın kaynaklarını sıralarken cumhur ulemanın usûlünü takip ederek bunları; Kitap, sünnet, İcmâ ve kıyas olarak vermiştir. Kitab'ın İslâm hukukunun temel kaynağı olduğunu kabul etmiş ama Kitab'ın bazı ayetlerinin indiği

¹⁰ Ali Bardakoğlu, “İstishab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23:376.

¹¹ Yavuz, “*Delil*”, 138-140.

dönemle alakalı olduğunu yani günümüzde artık o ayetlerle amel etmenin mümkün olmadığını ifade ederek reformist bir tutum sergilemiştir.¹² Ana kaynakların ikincisi olan sünnet hakkındaki düşünceleri de aynıdır. Kaynak olarak kabul etmede sıkıntı görmeyip sünnetin de bir kısmını yine, geçmiş dönemde gerekli olan kurallar olarak ifade etmektedir. Celâl Nuri İleri yaşadığı dönemin hukuki ihtiyaçlarına çözüm üretilmesi için İcmânın vazgeçilmez esas delillerden biri olduğuna vurgu yapmıştır.¹³ Yaşadığı dönemde de bir görüş ortaya konacağı zaman İcmâ delilinden hareketle bu faaliyetin heyet halinde yapılması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁴ İcmânın olması gerektiğini savunurken bir taraftan da İcmânın toplumu ilmi manada duraklattığını ifade ederek İcmâ konusunda eklektik bir tutum sergilemektedir. Kıyas; Ona göre önemli olup ama geçmiş nesillerin kıyası sadece ilmin nakledilmesi için kullandığını söylemiştir. Ayrıca dinin asla akıl ile çelişmeyeceğini ifade etmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan edille-i şer'iyye hakkında Celâl Nuri İleri'nin Cumhur ulema gibi düşündüğünü anlasak da, deliller hususundaki tutarsızlığını da göz ardı edemeyiz. Şöyle ki Celâl Nuri İleri'nin usûldeki görüşleri zaman zaman furû fıkıhla örtüşmemekte, icmânın gerekliliğini eserlerinde savunmakta olup konu fûru fıkha gelince aynı hassasiyeti göstermediğini; üzerinde İcmâ edilmiş olan faizin artık günlük hayatta olması gerektiğini ve günümüzdeki faizin geçmişteki faiz gibi olmadığını savunmasından anlamaktayız.¹⁵ Celâl Nuri İleri ile benzer görüşleri savunanlar olmuştur. Ancak Celâl Nuri İleri sadece görüş serdederken diğerleri görüşlerini temellendirmede gerekçelerini de izah etmişlerdir.¹⁶

2.1.2. Neshin Olması Gerekliliği

Nesih: Sonradan tenzil olan şer'i bir hükmün, o konuyla alakalı daha önceden gelmiş olan eski hükmü yürürlükten kaldırılmasına denir.¹⁷ Nesih, bir şeriatın başka bir şeriatı ortadan

¹² Ahmet İshak Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslâm'a Bakışı*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2015), 94-102.

¹³ Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslâm'a Bakışı*, 100.

¹⁴ Celal Nuri İleri, *İttihad-ı İslâm. İslâmın Mazisi, Hali, İstikbali*, (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1915), 48.

¹⁵ Nihat Dalgın, "Faiz yasağıyla ilgili farklı yaklaşımlar", *İslâm hukuku araştırmalar dergisi*, 16 (2010): 77-110.

¹⁶ Dalgın, "Faiz yasağıyla ilgili farklı yaklaşımlar", 77.

¹⁷ Abdurrahman Çetin, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32:586.

kaldırması şeklinde olabileceği gibi aynı şariat içerisinde sabit olmuş bir hükmün daha sonradan kaldırılması şeklinde de olabilir. Bizim burada değineceğimiz nesih türü de bu ikinci kısımdır. Sonra gelen yeni hükme nâsîh adı verilirken, hükmü yürürlükten kalkan ayet hükmüne ise mensuh adı verilmektedir. Klasik dönem usûlcüleri, nesih olunan ayetin hükmünün, yani mensuh ayetle artık amel edilmeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Kur’ân-ı Kerîmde neshin olmadığı görüşü ise son dönem Arap-İslâm düşünürleri arasında ortaya çıkmıştır. Muhammed Abduh, Reşit Rıza gibi fikir adamları Kur’ân-ı Kerîmde neshin olmadığı söylemini dile getirmişlerdir.¹⁸ Neshin var olduğu kabul edildiği takdirde bunun bedâ anlayışına götüreceğini, yani Allah’ın ilminde değişme olacağı anlamına gelebileceği vurgulanarak, bu da Allah’a acizyet atfetme manasında olacağından bu kapıyı kapatmak için “Kur’ân-ı Kerim’de neshin varlığı yoktur.” görüşünü savunmuşlardır. Klasik dönem İslâm Hukukçuları ise Allah Teâlâ için bu hususun olmayacağını yani bedâ önceden bilinmeyen meselede ortaya çıkan bir durum olduğundan bunun Allah için düşünülemeyeceğini ifade etmişlerdir. Neshin gerçekleşme şekli genel olarak bir nassın hükmünün kaldırılıp başka bir nassın hükmünün onun yerini alması şeklinde anlaşılabilir. Hanefîler ayetin anlamının daralmasını veya mutlak olan bir ifadenin takyidini ve nasların üzerine ziyade yapılmasını da nesih kavramının altına dahil etmiştir.¹⁹

Usûlcüler’in tamamına göre nesih aklen caizdir. Ve vaki’ olmuştur. Neshi bilme yolları şu şekildedir: Şâri’in bildirmesiyle, nesih bilinebilir. Örneğin; Hz. Peygamber(s.a.v) İslâm’ın ilk yıllarında kabir ziyareti yapmayı yasakladığını, sonrasında ise izin verdiğini ifade etmiştir. İşte bu olay, neshi bilmemize imkan sağlamıştır. İkinci olarak neshi tanıma yolu İcmâ delilidir. Bu maddenin örneği ise Hz. Peygamber bir kimse ölü yıkadığı zaman gusletsin, taşıyanlar ise abdest alsın buyurmuştur. Ümmetin âlimleri ise bu hükmün bâki olmadığını ifade etmiş, nesih olduğunda İcmâ etmişlerdir. Neshi bilme yollarından bir diğeri ise zikredilen rivayetlerde hangisinin önce hangisinin daha sonra bir tarihte geldiğinin belli olmasıyla nesih bilinebilir. Örneğin; kocası ölen kadının beklemesi gereken iddet süresi önceleri bir sene iken daha sonra gelen ayette dört ay on gün olarak

¹⁸ Davut İltaş, *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 8.

¹⁹ Apaydın, *İslâm Hukuk Usûlü*, 288.

sınırlandırılmıştır. Sahâbe sözünün, neshi tanıma yollarından olup olmaması meselesi ise ihtilaflıdır.²⁰

Neshin oluşması için ise şu maddeler şart koşulmuştur:

a- Neshedilen hükmün, şer'i bir hüküm olması gerekmektedir.

b- Neshin bir hitap ile olması lazımdır.

c- Hz. Peygamber zamanında olmalıdır.

Celâl Nuri İleri de neshin olması gerektiğini savunan düşünürler arasındadır.²¹ Neshin mümkün olmadığını söyleyenlere eleştiriler yöneltmiştir. Yaşadığı dönemde dahi neshin olabileceğini ifade etmiştir. Nasıl ki İslâmiyet'in ilk yaşandığı dönemlerde nesih gerçekleşiyse günümüzde de bunun mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu anlayış onu dinde reform mevzusuna götürmüştür. Yaşadığı dönemde de neshin olması gerektiğini söyleyen Celâl Nuri İleri, usûlcülerin ittifak ettiği nesih şartlarından olan neshin gerçekleşmesi sadece Hz. Peygamber'in döneminde olmalıdır maddesini adeta görmezden gelmiştir. Eserlerini incelediğimizde usûl konularına vakıf olan Celâl Nuri İleri nesih konusundaki görüşü hususunda bir temellendirmesine rastlamadık.

2.1.2. İctihad Kapısının Kapalılığı Meselesi

İctihad, "Nassın lafız ve manasından hareketle, nassın bulunmadığında da çeşitli istinbat metotları kullanılarak şer'î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşma çabasının genel adıdır."²² İctihad faaliyetinin ne zaman başladığı hukukçular arasında tartışılmıştır. Bazı hukukçular bunu, Hz. Peygamber zamanından itibaren başlatırken bazı hukukçular da şer'i hükümler hakkında Hz. Peygamber'in ictihadının olmadığını, onun söylediklerinin tamamen vahiy kapsamına girdiğini söylemişlerdir. Gazzâlî, El- Müstasfâ isimli eserinde ictihad konusunu sistematik olarak ele almıştır.²³ Hanefiler ise Hz. Peygamber'in ictihad

²⁰ Apaydın, *İslâm Hukuk Usûlü*, 296.

²¹ Celâl Nuri İleri, *İttihâd-ı İslâm: İslâm'ın Mazîsi, Hâli, İstikbâli* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1915), 53-54.

²² Yunus Apaydın, "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 2000), 21: 432-435.

²³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmü'l-usûl*, ed. Hamze b. Zâhid el-Basrî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 350.

etmesi aklen mümkün olup, hakkında ayet nazil olmayan meselelerde icthad etmiştir. O(s.a.v)'in icthadı hataya açık bir icthad olmayıp vahyin gözetimi altında kabul edilirken onun dışındaki herkesin yapmış olduğu içtihat hata etme payı vardır, aradaki en temel farkta budur.²⁴

Hiz. Peygamber, Yemen'e vali olarak Muaz b. Cebel'i göndermiş ona orada karşılaştığı sorunlar hakkında ne ile hüküm vereceğini sormuş, Muaz(r.a) ise Allah'ın Kitab'ıyla cevabını vermiş, Hiz. Peygamber onda olmayan bir mesele hakkında ne yapacağını sorunca, Muaz(r.a), Rasûlullah'ın sünnetiyle cevabını vermiştir. En son soru olarak onda da bulamazsan sorusuyla karşılaşan Muaz, o zaman kendi reyim ile icthad ederim cevabını vermiştir. Bu husus Peygamber(s.a.v)'in hoşuna gitmiştir. Hiz.Peygamber'in vefatından sonra sahabenin hayatına baktığımız zaman da başta dört halife olmak üzere sahabeden icthad ehliyetine sahip olanların içtihat ettikleri görülmüştür.

İslâm hukuk tarihindeki farklı konuları içeren tartışmaların varlığı bilinmektedir. İslâm hukukunun alanına giren konuların oldukça fazla olması ve güncel hayata dair problemlere çözüm arama çabası, bu alandaki tartışmaların varlığına zemin hazırlamıştır. İctihat meselesi de İslâm Hukuk Tarihinde kapsamlı bir yere sahip olmakla beraber en önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Tartışmanın odağındaki konu ise içtihat kapısının kapanmışlığı meselesidir. Öncelikle içtihadın tam olarak ne anlama geldiğini ifade edecek olursak: İctihad, konu ile ilgili hususi nassın olmadığı yerde, genel nasların karakteristiğine uygun olarak hüküm çıkarma çabasıdır. Günümüzde müctehid var mı? Güncel meseleler üzerinde içtihad yapmak mümkün mü? İctihadın sürdürülebilirliği konusu, mezhepleşme döneminden sonra sorulmaya başlanmış ve günümüz İslâm hukukçuları arasında tartışıla gelmiştir.²⁵ İslâm hukukçularının bir kısmı icthad kapısının kapalı olduğunu savunurken bazıları ise icthad kapısının hâlâ açık olduğunu söylemektedir. Öncelikle icthad kapısı kapalıdır diyenlerin gerekçelerini ele alacak olursak, şunları söyleyebiliriz:

1- Ahir zamanda insanlar arasında ilmin kaybolacağına dair, Hiz. Peygamber'den, farklı tariklerle nakledilen rivayetlerin varlığı. Yani bu rivayetlere göre artık icthad edecek

²⁴ Apaydın, *İslâm Hukuk Usûlü*, 314-316.

²⁵ Apaydın, "İctihâd", 432-445.

seviyede birisi olmayacaktır. O yüzden bu görüşü savunanlara göre ahir zamanda müctehid olmayacaksa ictihad kapısı da kapanmış demektir.

2- İslâm toplumunun büyümesi ve farklı fırkaların ortaya çıkması insanlar arasında fikri ayrışmalar ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple her fırka ve grup kendi görüşlerini kabullendirmek, hatta dayatmak için ictihadı dayanak olarak kullanmıştır. Bu fırkaların kendi görüşleri uğruna ictihad etmesi suistimal olarak görülmüş, o yüzden ictihad kapısının kapalı tutulmasında fayda vardır.

3- Bir kimsenin içtihat edebilmesi için belli şartları taşıması gerekmektedir. Bu sebeple ictihad ehliyetini kazanmak zorlu bir süreci karşımıza çıkarmaktadır. İctihad ehliyetine sahip olabilmek için müctehid de bulunması gereken şartlar şunlardır:

- Arapça dilini çok iyi bir şekilde bilmelidir.
- Kur'ân-ı Kerîm'in İlimleri (âm-hâssını, mutlak-mukayyedini, nasih- mensuh vb.)'ni çok iyi bilmelidir.
- Hz. Peygamber'in sünnetini çok iyi bilmelidir.²⁶
- Kıyas ve rükünlerini çok iyi bilmelidir.
- Makasıdı çok iyi bilmelidir.
- Bid'atlerden uzak durmalıdır.

Tüm bu maddeler göz önünde bulundurulduğunda her bir ilimle ilgili alanın bitmez tükenmez bir okyanus olduğu ve insanların zamanla da dünya meşgalesine daldığından dolayı müctehid olmak artık zorlaşmış, bu sebeple de içtihat kapısı kapanmıştır.

4- Tüm meselelerin çözüme kavuşturulduğu iddiası. Yani ictihad kapısı kapalıdır diyenlere göre din ile ilgili meseleler çözüme kavuşturulmuş, artık ictihad yapmaya gerek kalmamıştır.

²⁶ Müctehid olan kişinin Kitap ve sünnet bilgisine vâkıf olması hususunda âlimler ittifak etse de bunun asgari ne kadarının bilinmesi meselesini tartışmışlardır. Fazla bilgi için bkz. Apaydın, "İctihad", 21: 432-445.

Yukarıdaki maddeler, ictihad kapısının kapandığını söyleyen kişilerin dayanmış olduğu gerekçelerdir. Ancak yukarıdaki iddiaların aksine ictihad kapısının kapanmadığını bilakis açık olduğunu savunanların delilleri de şöyledir:

- 1- Yukarıda ictihad kapısının kapalı olduğuna delil olarak getirilen hadisin sahih olduğu kabul edilmektedir. Ama şurası da bir hakikat ki kıyamet gaybi bir mesele olup bu ilmin insanlar arasından çekilmesinin ne zaman olacağı bize kapalı kalmıştır. Şurası da bir hakikat ki; ne de olsa ilim çekilecekmiş, kaybolacakmış diyerek oturmak hiçbir Müslümana yakışmaz, çünkü Müslüman kıyamet kopacağını bilse dahi kendine düşen görevi terk etmez, diyerek cevap vermişlerdir. Bu tıpkı şuna benzemektedir Mehdi gelecek diye oturup çalışmamak nasıl aptallıksa ahir zaman artık ictihad edilmez demek de aynı şeydir.
- 2- İctihad var oldu olalı hep kötü niyetli kimseler var olmuştur. İctihad kötüye kullanılacak diye bir mesele hakkında hakkı aramaktan vazgeçmek ne kadar doğrudur? O yüzden ictihad kapısını kötü niyetli kimseler kullanabilir, bu yüzden kapalı kalmalıdır diyenlere bu şekilde cevap verilmiştir.
- 3- Müctehid olmanın zorluğu meselesinden bahsedilmiştir ve buna bağlı olarak da artık ictihad etmenin çok zor olduğu söylenmiştir. Müctehid ehliyeti hususunda ifade ettikleri doğrudur. Müctehid olmak için ilimlerde derinlemesine bilgi sahibi olmak elzemdir. Lakin imkânsız bir husus değildir. Çok çalışıldığı takdirde herkes buna elverişli yaratılmıştır.
- 4- Tüm meselelerin çözüme kavuşturulduğu iddiası, biraz mezhep taassubunun etkisinden kalınarak söylendiğini ifade etmişlerdir. Çünkü her dönemde yeni meseleler çıkmış ve çıkacaktır ki müctehid imamlar devrinde ictihada gerek duyulmuştur. Her geçen dönemin problemi farklıdır.²⁷

Celâl Nuri İleri açısından konuya bakacak olursak: İctihadın gerekliliğini savunmuş, ictihad kapısının hâlâ açık olduğunu söylemiştir. Çünkü her dönem; yeni ihtiyaçları, yeni problemleri beraberinde getirir. Fakihlerin genel prensibi, sınırlı sayılarda olan nasların sınırsız meseleleri kapsayamaz olduğu yönündedir. Bunun için mutlak sûretle ictihad

²⁷ Apaydın, *İslâm Hukuk Usûlü*, 315-358.

kapısı açıktır. İleri, ictihad yapılırken bunun bireysel değil de heyet halinde yapılması gerektiğini ve bu usûlün, işlerin şura yoluyla çözülmesi emrine daha uygun düştüğünü belirtmiştir.²⁸

Bu bölümde ictihad kapısının açık mı, kapalı mı, olduğu hususuna yer verilmiştir. Birçok problemde olduğu gibi bu konuda da farklı görüşler mevcut olmuştur. İctihat kapısı açık ve kapalı diyenlerin gerekçelerini ifade olarak belirttikten sonra Celâl Nuri İleri'nin bu husus hakkında ictihad kapısının açık olduğu görüşünü savunduğu ve şurâ usûlünü benimsediği görüşünü söyledik. Kanaatimize göre ictihad kapısının kapandığını ifade etmek doğru değildir. Çünkü zamanın ilerlemesiyle örf ve yaşam şeklinin değişeceği herkesçe bilinen bir husustur. O yüzden ictihat kapısı açıktır diyenlerin görüşü daha makuldür.

Celâl Nuri İleri de ictihad kapısının açık olduğunu sürekli vurgulamıştır. ictihad faaliyetinin bireysel değil de şura usûlüyle olmasını ifade etmiştir. Nitekim klasik zamanlara baktığımızda bir mesele bir ilim meclisinde saatlerce, günlerce konuşulur neticesinde ise bir karara bağlanırdı. Bu açıdan baktığımızda da Celâl Nuri İleri'nin bu görüşünde isabet ettiğini söylemek mümkündür. Hatta günümüzdeki gerek ulusal gerekse uluslararası fıkıh meclislerin bir konu hakkında hüküm verirken şurâ usûlüne göre görüş bildirdikleri görülmektedir.

2.2. İslâm Hukuku Hakkındaki Görüşü

Eserlerini incelediğimiz zaman hukukçu kimliğini de konuşturan Celâl Nuri İleri birçok hukuk sistemlerinden bahsedip bunları ele aldıktan sonra İslâm hukuku hakkında görüşlerini söylemekten imtina etmemiştir. Celâl Nuri İleri'ye göre İslâm hukukunun kendine özgü bir yapısı olmakta olup ona göre İslâm hukuku evrenseldir.²⁹ Roma hukukunu ve diğer hukuk sistemlerini incelemiş, İslâm hukukunu diğer hukuk sistemlerine göre üstün olarak görmüş ve kendine ait dinamik bir yapısının olduğunu söylemiştir. Yani ona göre İslâm hukuku sürekli tazeliğini korumakta olup zamanın ilerlemesi ve mekânın değişmesiyle İslâm hukuku da bu değişime açık olarak ayak

²⁸ Celâl Nuri İleri, *Taş Giyen Millet*, (Ankara: Berikan Yayınları,2017), 202.

²⁹ Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslâm'a Bakışı*, 99.

uydurmayı başarmış bir hukuk sistemidir.³⁰ İslâm'ın özünde de bu anlayışın olduğunu savunan Celâl Nuri İleri; evrensellik, esneklik ve dinamiklik kavramı üzerine İslâm hukuku ile alakalı diğer görüşlerini temellendirmeye çalışacaktır. Mesela diğer hukuk sistemlerinde kadın dışlanırken İslâm ona belirli haklar vermiş, istisnai birkaç durum hariç toplumda kadın erkek arasında bir eşitlik sağlamıştır. Toplumdaki bu ilerlemeyi sağlamanın yolunun da İslâm hukuku ile olacağını söylemektedir.

2.2.1. İslâm Hukukunda Reform

Reform, yani yenilenme konusu İslâm hukukunda öteden beri tartışılan bir konudur. Buradaki yenilenmeden maksat, dini emir ve nehiylerin hükmünün güncellenmesi anlamındadır. Dini emirleri olduğu gibi hayata yansıtabilir miyiz? Dini bir hüküm ne zamana kadar geçerlidir? Sabit olan bir hüküm her zaman ve zeminde aynı mıdır? Bu konu hakkında bir grup âlim, İslâm hukukunda yenilenmenin mümkün olmadığını böyle bir şeyin sapıklık olduğunu belirtirken, diğer bir grup ise bunun aklen ve naklen olabileceğini temellendirmeye çalışmıştır.³¹ Şimdi bu iki grubun gerekçelerine değinecek olursak İslâm Hukuk'unda yenilik asla ve kat'a mümkün değildir diyenlerin gerekçeleri şunlardır:

1- Nasların zahirinden çıkarılan hükümler. Allah'ı Teâlâ, Kitabında hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır. Bu husus ayet-i kerime de şu şekilde ifade edilir: “Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.”³² Yukarıdaki ayet-i kerimeyi esas alarak dinde reformun hiçbir şekilde mümkün olamayacağı savunulmaktadır. Bir başka ayet-i kerime ise: “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim.” Bu ayetin de zahiri esas aldığına çıkardıkları hüküm ise; artık İslâm kıyamete kadar olan her şeyi açıklamış, yenilenme ise dini değiştirme manasına gelmektedir. Her bid'atin insanı sapıklığa götüreceğine dair olan hadisler de reform karşıtı olanların savunduğu temel gerekçelerdendir.

2- İslâm'ın son din olması: İslâm dininin kıyamete kadar geçerli olması da aklen reforma kapı kapatmaktadır. Nitekim önceki şeriatlar bozulduğu zaman bir yenilik, başka bir şeriat

³⁰ İleri, *İttihad-ı İslâm. İslâmın Mazisi, Hali, İstikbali*, 56-59.

³¹ Ahmet Yaman, “Dinî Hükümün Güncellenmesi: Alanı, İmkânı ve Gerekçeleri”, *Tevilat* 1, no. 1, (30 Haziran 2020): 2.

³² Kur'an Yolu, Enam,6/38.

gelmiştir. Örneğin; Yahudilik sonrası gelen Hristiyanlık bu cihettendir. İslâm sonrası herhangi bir din gelmeyeceği için bu da göstermektedir ki reform yapmak caiz değildir.

3- Hz. Peygamber'in vefat etmesi ve buna binaen yeni bir vahiy gelmeyeceği için reformdan da söz edilemez. Din tamamlandığı için sonradan herhangi bir şey eklemek dinde sapıklıktır, şeklinde görüş bildirmişlerdir.

Yukarıdaki tüm bu gerekçeler ile dini bir hüküm hakkında geçmişte sabit olan bir durumun değişmeyeceğine, bunu düşünmenin bir bid'at ve sapıklık olduğuna vurgu yapmışlardır. Reformun olabileceğini savunanların gerekçeleri ise şu şekildedir:

- 1- Hz. Peygamber, Yemen'e vali olarak Muâz b. Cebel'i gönderirken ona yeni bir mesele ile karşılaştığında ne yapacağını sormuş, o da Allah'ın kitabında hükmü arayacağını onda bulamadığı zaman sünnete başvuracağı en son ise kendi görüşüyle icthad edeceği cevabını vermiştir. Bu cevapta Hz. Peygamber'i memnun etmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki gündelik hayatta yeni meseleler ortaya çıkacaktır. Ve toplum icthada ihtiyaç duyacaktır. Bu icthad yapma faaliyeti dini değiştirme manasına gelseydi, Hz. Peygamber bunu onaylamazdı.
- 2- Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabeden başta halifeler olmak üzere karşılaştıkları yeni meseleler hakkında hüküm vermişlerdir. Celâl Nuri İleri Hz. Peygamber'den sonraki dönemde Ebu Hanife, Müslümanlar arasındaki zamanın ve zeminin değişmesine bağlı karşılaştığı problemlere çözüm getirmiştir.³³ Buradan hareketle İslâm hukukunun durağan bir yapıda olmayıp sürekli taze kana ihtiyaç duyacağını belirtir.
- 3- Zamanın değişmesiyle hükmün de değişeceği fıkıh maddesi. Mecellenin temel maddeleri arasında yer alan bu maddeden de anlaşıyor ki daha önce sabit olan bir hüküm zamanın değişmesi sebebinden dolayı daha önce verilen hükmün aksine hüküm verilebilecektir. Bu umde fıkıh usûlünün en belirgin maddeleri arasında yerini almıştır.

³³ İleri, *Kadınlarımız*,208.

- 4- Kur'ân'ın ansiklopedi olmadığı her şey içinde yer alamayacağı düşüncesi. Kur'an'ı Kerim özü veren bir kitaptır. Bu yüzden insana aklını kullanıp yeni bir olayla karşılaştığı zaman ona aklını kullanmasını emreder. Kıyamete kadar çıkacak olan her şeyi açıklaması onun ciltlerle dolu bir kitap olması manasına gelirdi ki bu da insanların okuması ve amel etmesini zorlaştırırdı.

Yukarıda reform yani yenilenme meselesini caiz gören ve görmeyen grupların görüşlerinden bahsettik. Celâl Nuri İleri'ye göre İslâm hukukunda yenilenme var olan ve onun dinamikliği için elzem olan bir durumdur. Yaşadığı dönemdeki fikir adamlarının da fıkıh alanında köklü bir değişiklik yapılması gerektiği fikrinde olduğunu belirtmiştir.³⁴ İslâm hukukunda vucubu teceddüd kavramlarını kullanan İleri, İslâm hukukunda bu yenilenmenin zorunlu olarak kendiliğinden olduğu fikrini savunur. Yapmak istediği şeyin; dinin aslı olan kaynaklara müracatla, dinin maksadına uygun hareket etmek olduğunu söyler.

Batı karşısında geri kalma sebebimizin; ulemadan kaynaklandığı, önceden beri süregelen kanun ve kuralların değişmeyeceği görüşünde olmaları, bizi zaman ve zemin dışı kalmamızda en büyük sebebi olmuştur der.³⁵

2.3. Kur'ân ve Sünnet Bize Yeter Diyenlere Karşı Tutumu

İslâm dünyası tarih boyunca farklı akımlara şahit olmuştur. Son yüzyılda ise kendilerine selefi adını veren modern selefi gruplar ortaya çıkıp, sahabe ve tabi'in yollarından gittiklerini ifade etmişlerdir.³⁶ Yani buna göre mezheplere ihtiyaç olmayıp kişiler kendileri Kur'ân-ı Kerim ve sünnetten hareketle amel etmesi gerektiğini söyleyen anlayıştır. Kendilerine selefiler demektedirler. Bu kimseler Kur'ân ve sünneti yaşamanın yeterli olacağını, onun dışında ortaya çıkan mezhepsel oluşumların bir bid'at olduğunu ve her bid'atin de delaletle götürdüğünü ifade etmişlerdir.

Celâl Nuri İleri bu iddia da bulunanları tenkit etmiş, bu görüşün tutarlı olmadığını, bunun sadece sloganik bir cümle olduğunu söylemiştir. Ne gariptir ki; döneminde birçok

³⁴ Celâl Nuri İleri, *Tarih-i İstikbâl* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1915), 68.

³⁵ İleri, *İttihad-ı İslâm. İslâmın Mazisi, Hali, İstikbali*, 38.

³⁶ Sait Özervarlı, "Selefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 399-402.

kimsenin kafasını karıştıran, kendi yazılarında çelişki olan İleri, bir başka yazısında da mezheplerin olmaması gerektiğini iddia etmektedir.³⁷ Celâl Nuri İleri bu görüşünü şu ifadeleri söyleyerek; mezheplerin insanların arasını böldüğünü, ictihad faaliyetini duraklattığını, hukuk birliğine engel olduğu gibi ifadelerle temellendirmiştir. Onun yerine tüm mezheplerden görüş alınmasını, şura usûlünün benimsenip insanlar arasındaki mezhep kavgalarına son verilmesini planlamaktadır.

³⁷ Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslâm'a Bakışı*, 96-98.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CELÂL NURİ İLERİ'NİN KADIN VE İSLÂM AİLE HUKUKUNA DAİR GÖRÜŞLERİ

3.1. İslâm'ın Kadına Verdiği Değer

İnsanlık nesli kadın ve erkeğin birlikteliğiyle devam etmiş, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Toplumlara bakıldığı zaman kadınlar hakkında farklı davranışlar ve görüşler gözlemlenmiştir. Kimi toplumlar kadını aşağılarken kimisi ise onu ilahlık seviyesine kadar çıkarmıştır.³⁸ İslâm dini ise kadın hakkında ne onu ilahlık seviyesine çıkaracak kadar ifrata ne de onu insan seviyesinden de altta tutacak kadar tefrite yer vermiştir. Bu iki tutum arasında kadına gerektiği konumu vermiştir.³⁹ İslâm'ın geldiği ilk dönemde cahiliye toplumunda kadınların genelinin itibarı yokken İslâm dini onlara karşı iyi davranılması gerektiğini defaatle telkin etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber en hayırlı insanın ailesine hayırlı olan olduğunu belirterek o dönemin kadın algısını kırmış; hor görülen, mirastan mahrum edilen kadını, İslâm hak ettiği yere koymuştur. Ayrıca Cennet annelerin ayaklarını altındadır diyerek o ulvi yeri kazanmada anne olmaya ve annenin rızasının çok önemli olduğuna vurgu yapmıştır.

Celâl Nuri İleri'nin eserlerini incelediğimiz zaman; İslâm'da kadının yerinin çok önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Batı'nın kadına asırlarca vermediği özgürlüğü, İslâm'ın 13 asır önce vermiş olduğunu ifade etmektedir. Kadın, İslâm dininde hiçbir zaman esaret

³⁸ Ömer Faruk Harman, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları 2001), 24: 86-90.

³⁹ Mehmet Akif Aydın, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları 2001), 24: 86-94.

altında olmamıştır. İslâm'da birkaç uygulama dışında kadın ile erkeğin görevleri arasında ona göre önemli ölçüde fark yoktur. Hatta bazı âlimlere göre kadının yöneticilik yapmasında da bir problem olmadığını belirten Celâl Nuri İleri, kadın ve erkeğin her ikisi de aynı hususlarda sorumluluk sahibidir. Kadınların ilerleme hususundaki en uygun kanun maddelerinin İslâm hukukunda mevcut olduğunu belirtmektedir. İslâm'ı yanlış yorumlayan kişilerin kadını toplumdan soyutladığını iddia eden Celâl Nuri İleri, kadınların toplumun her bir bölümünde yer alması gerektiğini savunmaktadır.

3.2. Celâl Nuri İleri'nin Kadına Dair Görüşleri

3.2.1. Celâl Nuri İleri'nin Tesettür Hakkındaki Görüşü

İnsanın örtünme ihtiyacı, hiç şüphesiz Tanrı'nın insanın fitratına koymuş olduğu ve onun için zorunlu olan bir durumdur. Nitekim İblis'in, Hz. Âdem ve eşini hataya düşürmesi neticesinde kıyafetleri açılınca yapmış oldukları şey, hemen üzerlerine yaprakları kapatmak olmuştur. Bu durum aşağıdaki ayette apaçık ifade edilmiştir:

*“Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.”*⁴⁰ Mezkur ayet-i kerimeden anlaşılmaktadır ki Allah'ı Teâlâ insanın kodlarının içine örtünme ihtiyacını da yerleştirmiştir.

İran, Bizans ve Hint metinleri incelendiğinde tesettürün insanlık tarihi kadar eski olduğunu anlamaktayız.⁴¹ Çağlar öncesi insanlardan kalan bu ilmî miras o zamanki insanların giyim ve kuşamlarından bizleri haberdar etmektedir.

İslâm dininden önceki ilahi dinlere baktığımızda tesettürün onlara da farz olduğunu görürüz. Örneğin; Kitab-ı Mukaddes'te kadının açık olmasının çok ayıp olduğunu ve kaçınılması gereken bir husus olduğu gözlerden kaçmamaktadır.⁴² Yahudilikte tesettür

⁴⁰ Prof. Dr. Hayrettin Karaman vd. (ed.), *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), 4/121.

⁴¹ Mehmet Görmez, “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü,” *İslâmiyât* 4, no. 2 (2001): 19–33.

⁴² H. Yunus Apaydın, “Tesettür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 538-543.

üstün kişilerin kullanacağı bir örtü olup zaman zaman alt sınıf kadınların dahi üstün görünmek maksadıyla tesettüre girmeye çalıştıkları ifade edilir.

Hristiyanlığa baktığımızda ise yine örtü görülmektedir. Her ne kadar oradaki anlayışta bozulmalar olsa da örneğin; Hristiyan anlayışta tesettürle, Hz. Havva'nın hatası arasında sıkı bir sebep sonuç ilişkisi vardır.⁴³ Velhasıl bugün kilise de tesettüre büyük önem vermektedir. Buradan hareketle anlamaktayız ki tesettürün tarihi çok eskidir. Onun İslâm da olmadığını söylemek asıl olarak İslâm'ın anlaşılmadığından kaynaklanmaktadır. Tesettürün tarihi, insanlık tarihi kadar eski olduğundan ve ilk insandan son peygambere kadar tek din İslâm olduğundan hareketle tesettür bizzat İslâm'ın aslındandır. Peygamberlerin getirdiği kurallar cahiliye devrinde unutulmuş, kadınlar nefislerine uyup erkeklere kendilerini beğendirme, dikkat çekme gibi algılara kapılmıştır. Fıtratı bozulan insan; açıklığı doğal olarak kabul edip doğruyu yanlış, yanlış ise doğru olarak görmeye başlamıştır. Ne zaman ki son peygamber gelmiş o zaman insanın uygulaması gereken bu hususu tekrar vurgulamıştır. Şimdi tesettür hakkında olan naslara bir göz atalım:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً

*“Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir.”*⁴⁴

Yukarıdaki ayette geçen ciltbâb kelimesi dış giysi olarak tercüme edilmiştir. Bunun şeklinin yekpare bedeni örten bir elbise olduğu kaynaklarda ifade edilmiştir.

Ele alacağımız bir diğer husus başörtüsünün şekli olacaktır: “Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zînet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar.”

Yukarıdaki ayet-i kerimede başörtüsünün şekli ifade edilmiştir. Hadisi şeriflerde ise Hz. Peygamber; el ve yüzün dışındaki yerlerin tamamen kapanması gerektiğine, vücut

⁴³ Apaydın, “Tesettür”, 539.

⁴⁴ Kur'ân Yolu, Ahzab, 33/59.

hatlarını belli etmemesine, başörtüsünün deve hörgücü gibi olmamasına, insanların bakışlarını cezbetmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

Ayet-i kerimede aynı zamanda ırzı koruma ve tesettür kavramları peş peşe gelmiş ve tesettür ile namusu korumanın bağlantısına vurgu yapılmıştır. Son dönem düşünürleri hariç tesettürün ve başörtüsünün nasıl olması gerektiğinde kıyafetler örfe göre değişse de kapanma şekli olarak ittifak mevcuttur. Başörtüsünün yakaya vurulması ve ciltbâb denilen bedeni belli etmeyen, dikkat çekmeyen bir elbisenin giyilmesi gerektiğinde birlik söz konusudur. İslâm hukukçuları Nur sûresindeki “kendiliğinden görünen kısımlar” cümlesini farklı farklı anlamalarından dolayı kapanması gereken bölgeler hakkında farklı içtihatlar yapılmıştır. Cumhura göre bu ayetteki ifade el ve yüz olarak algılanmış, birtakım fakihler ise buna ayağı da ilave etmiştir.⁴⁵

Son dönem düşünürlerinden bazıları ve Celâl Nuri İleri ise utanma ve örtünmeyi evrim teorisini baz alarak açıklamaya çalışır. Celâl Nuri İleri tesettürün kaynağının İslâm olmadığı görüşünü dile getirmektedir. Kadını kapayan bu anlayışın doğru olmadığını hatta tesettürün evliliğe de mâni bir unsur olduğunu ifade eder. Ve bu uygulamanın mutlaka kalkması gerektiğini vurgular.⁴⁶ Dönemindeki yazarlar tarafından da defaatle eleştirilen, ifadelerinde çelişkilerin olduğu söylenen Celâl Nuri İleri bir başka yazısında ise İslâm'da tesettürün olduğunu ve yanlış anlaşıldığını ifade etmiştir. Tesettür hususunda İslâm dininde kadın ve erkek arasında aşırı derecede bir fark olmadığını, İranlılar gibi peçe takma ve onun ifadesiyle kadınları torbaya sokmayı İslâm emretmemiştir. Tesettür ve namus arasında bir bağlantının olmadığını, kadınların elleri, yüzleri ve ayaklarını açabileceğinden hareket ederek bu cümleleri söylemiştir.

Yukarıda tesettür meselesinin tarihini ele aldığımızda görülen o ki tesettür çok eski yıllara kadar uzanmaktadır. Allah Teâlâ yüce kitabında farklı yerlerde bu hususu emretmiştir. İslâm hukuku ise tesettürü detayı itibariyle tartışmaya tâbi tutmuştur. Mezhepler açısından konuyu ele aldığımızda tesettür emri üzerinde İcmâ edilmiş, vasıfları tartışmaya açık bir konu olmuştur. Yani klasik dönem İslâm hukukçularının tesettürle ilgili

⁴⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, ed. Muhammed Ebû Zehrâ (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2004), 1: 83.

⁴⁶ Celâl Nuri İleri, *Mukadderât-ı tarihiyye: Tedenniyât-ı Osmaniye'nin esbâb ve sevâik-i tarihiyesi* (İstanbul: Matbaası İctihad, 1912), 76.

söyledikleri şey; tesettürün olup olmaması yönünde değil de el, yüz, ayak da tesettüre girer mi? veya giyilecek elbisenin şekli vb. konular üzerinden mesele ele alınmıştır.

Celâl Nuri İleri ise bu husus hakkında tamamen farklı düşünmektedir. Eserlerini incelediğimiz zaman tesettürün İslâm'da olmadığını iddia eden Celâl Nuri İleri bu iddiasını delillendirmeden bırakmaktadır. Bu iddiayı sadece teoriler üzerinden gerekçelendirmeye çalışan Celâl Nuri İleri tesettürün İslâm'da olmadığını söylerken İslâm'ı reddeden bir düşünce akımı olan evrim üzerinden bu iddiasını gerekçelendirmeye çalışmaktadır. Nitekim bir şeyin İslâm'dan olmadığını söylemek için yine İslâm'ın asli kaynaklarıyla bu iddiaları ispat etmek gerekmez mi?

3.2.2. İhtilat

Sözlükte karışma manasına gelen ihtilât kelimesi, terim olarak birbirlerine yabancı olan erkek ve kadınların bir arada bulunmasını ifade eder.⁴⁷ İki kişinin birbirine yabancı olması fıkıh dilinde aralarında evlenmelerine dair bir engelin bulunmayışı ile ifade edilmiştir. Bunun harama götüren bir durum olduğundan bahsedilmiştir.⁴⁸ Nisa sûresi 22-23. ayetlerde:

1- Babanın Eşi

2- Anne

3- Kız

4- Kız Kardeş

5- Hala

6- Teyze

7- Yeğen şeklinde

⁴⁷ Yusuf el-Karadâvî, *İslâm'da Helâl ve Haram*, çev. Mehmet Yolcu, (İstanbul: İlim Yayınları, 1994), 139.

⁴⁸ Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993), 9:152.

geçen bu yedi sınıf bir kimsenin mahremidir. Yani aralarındaki kan bağından dolayı ebediyen evlenmeleri haramdır. Bir erkeğin yukarıda geçen bu gruplardan biriyle veya birkaçıyla gerek yalnız gerekse ihtilât halinde bulunmasında herhangi bir sıkıntı söz konusu değildir.

Bir de şu grupta yer alan kişiler vardır ki bunlar kişinin kan bağı ile oluşan mahremeleri gibi olmamakla beraber bu kimselerle de evlenilmesi süresiz şekilde haramdır. Bunlar:

1- Sütanne

2- Sütkardeş

3- Kayınvalide

4- Üvey kız

5- Gelin

6- Baldız

Yukarıdaki yedi sınıf ile hem halvet hem de ihtilatta bir problem söz konusu değilken ele aldığımız altı kişilik grup kan bağıyla mahrem olanlar gibi değildir. Yani bir erkeğin teyzesiyle yalnız kalması ve bir toplulukta bulunması dinen caizdir. Ancak baldızıyla halvet halinde olması caiz değildir.

Meseleye bir erkek açısından baktığımız zaman yukarıda sayılan bu grupların dışındaki bayanlar erkek için yabancı hükmündedir. Mesela dayıkızı akrabası olmasına rağmen bu gruplar arasında olmayıp, dinen evlenmelerinde herhangi bir engel söz konusu değildir. Buradan hareketle bir erkek, karşı cins kuzeni ile karışık olarak bir ortamda bulunamaz.

Şimdi ihtilât ile ilgili naslara değinecek olursak:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرٍ أَيْهِ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعاً فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِحُوا زَوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا

“Ey iman edenler! Size izin verilmedikçe Peygamberin evlerine girip de yemeğin hazırlanmasını beklemeyin; fakat yemeye çağırıldığınızda girin; yemeğinizi yiyince de hemen dağılın, söze dalıp oturmayın. Bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez. Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur. Resûlullah'ı üzmeğe hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz, sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahdır.”⁴⁹

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا

“Ey peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Eğer günahtan sakınmak istiyorsanız sözü edalı bir tavırla söylemeyin ki, kalbinde çürüklük olan kimse ümide kapılmasın. Ayrıca düzgün söz söyleyin.”⁵⁰

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ بَعْضُوا مِنْ آبَائِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

“Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır.”⁵¹

Yukarıda geçen tüm bu ayetler ihtilât konusu etrafında delil olarak ileri sürülmüş, Cumhur ulemâya göre ihtilat haram kabul edilmiştir. Bazı âlimler ise yukarıda geçen iki ayetin peygamber hanımlarına mahsus olduğunu belirtip İhtilâtı meşru göstermeye kapı aralamak istemişlerdir. Cumhur ulemâ peygamberin hanımlarına haram olan şeyler ümmetin kadınlarına da haramdır, dusturuyla ihtilata cevaz vermemişlerdir.

Modern dönem fikir adamları, ihtilâta şartlı bir şekilde cevaz vermişlerdir. Örneğin; Süleyman Ateş kişilerin kalplerinde kötü niyet yoksa karma bir biçimde oturmalarında bir sıkıntı yoktur, görüşündedir. Bu husus subjektif olup ilmi bir değer ifade etmemektedir. Celâl Nuri İleri de ihtilâtın olabileceği görüşünü savunan kişilerdendir. Ona göre kadınlar toplumdan dışlanmamalı ve toplumun ilerlemesine katkı sunmalıdır. Kadınları evlere kapamanın doğru olmadığını vurgulamıştır. Bunun İslâm ile alakasının olmadığını söyleyen Celâl Nuri İleri, farklı kültürlerin İslâm'a yamanması olarak görmektedir.

⁴⁹ Kur'ân Yolu, Ahzâb 33/53.

⁵⁰ Kur'ân Yolu, Ahzâb 33/32

⁵¹ Kur'ân Yolu, Nur 24/30.

İhtilat, yani birbirine yabancı olan kadın ve erkeklerin aynı ortamda beraber oturması hususu klasik dönem İslâm Hukukçuları tarafından caiz değildir şeklinde açıklanmıştır.⁵² Birtakım kimseler ihtilatla ilgili ayetlerin peygamber hanımlarına ait olduğu iddiası geçmiş dönemde kabul görmemiştir. Modern dönem düşünürler ise ihtilatın cevazlığına kapı aralamak istemişler ama sağlam temeller üzerine oturtamamışlardır. Yukarıdaki örnekte Süleyman Ateş kişilerin kalbinde kötü niyet olmamak şartıyla buna cevaz vermiştir. Onun, bu gerekçelendirmesi hukukun kabul etmeyeceği bir sübjektifliktedir. Çünkü hiçbir kimse, diğer bir kimsenin kalbini bilemez. O yüzden kalbinde kötü niyet olmaması gerekçesi, ayakları zemine basan bir delillendirme olmamıştır. Celâl Nuri İleri tıpkı tesettür meselesinde olduğu gibi ihtilat diye bir olguyu da kabul etmemiştir. İslâmda olmadığını söylemiştir. Ama bu iddia sadece bir varsayım olarak kalmış, eserlerinde iddialarını sağlam bir zemine oturtmamıştır.

3.2.3. Kadınların Şahitliği

Allah Teâlâ, dünyada halife yaratacağını meleklerle anlatmış, insanın halife olmasından murad ise Allah'ın verdiği görevleri yeryüzünde uygulaması olarak açıklanmıştır. İnsana verilen görevlerden birisi de dünyada adaleti tesis etmesidir. Bunu sağlamanın yollarından biri de iki kişi arasında hükmetmek için şahitlik etmektir. Şahitlik, Allah'ın insandan yerine getirmesini istediği hususlardandır. Kur'ân'da; aleyhinize dahi olsa şahitlik yapın, buyurulmaktadır. Bir başka ayette ise yalan yere şahitlik yapanlar Allah'ın azabına düşer olacağı bizlere aktarılmıştır. Şahitlik meselesi kitabımızda geçtiğinden dolayı bu hususun ayrıntıları niceliği ve niteliği geniş bir biçimle ortaya konmuştur.

Şahitlikte aranan şartlar: Şahitlik yapacak kişinin akıllı ve buluğa ermiş olması, hür olması, Müslüman olması, konuşabilmesi, adalet sahibi olması, zan altında olmaması gibi şartlardır. Şahitliğe engel olan hususlar ise; kişinin gözünün görmemesi, kişinin köle olması, kazf cezası almış olması, büyük günah işlemesi ve hıfzında ve zaptında noksanlığın olması şahitliğe engel teşkil eden hususlardan addedilmiştir.

İslâm hukukunda kadınlarla ilgili hususlarda tartışma götüren konulardan biri de kadınların şahitliği meselesidir. İslâm hukukunda kadınların şahitliği kabul edilmektedir.

⁵² Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, (Beyrut: Dâr al-Fikr, 1994), 1: 566.

Buradaki eleştirilen husus ise iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine denk olmasıdır. Şunu belirtmek gerekir ki kadınların, kadınlara ait hususların bilinmesinde tek başlarına şahitliği geçerlidir. Muamelat alanında ise iki kadın bir erkeğin şahitliğine denk olmaktadır. Ceza hukukunda ise kadınların şahitliğinin sayılmayacağında cumhurun ittifakı vardır.

Klasik dönem ulema kadınların şahitliği hususunu bu şekilde açıklarken modern dönem düşünürlerinden Muhammed Abduh, Fazlurrahman gibi düşünürler kadınların da şahitlik yapmasında herhangi bir kayda gerek olmadığını, onların da tıpkı erkekler gibi kayıtsız olarak şahitlik yapabileceği düşüncesini savunmaktadırlar.⁵³

Celâl Nuri İleri'ye göre de kadınlar, şahitlik yapmada erkeklerle eşit olmalıdır. Toplumun ilerlemesinde bize düşen görevlerden birisi de kadının topluma tanıtılması ve dahil edilmesi olduğunu söyleyen Celâl Nuri İleri, İslâm hukukunun yenilenmesi gerektiğini ve geçmişte olan hükümlerin de değişebileceğini ifade ederek, kadınların şahitliğinin erkeklere nispetle noksan sayılmasını eleştirmektedir. Bu hükümlerin düzenlenip, kadın ve erkek eşitliğinin sağlanmasının toplumu ileriye götüreceğini ve bunun da şahitlik dahil diğer tüm hususlarda kadın ve erkeğin eşitlenerek başarılabileceğini ifade eder.⁵⁴ Ona göre muasır medeniyetler seviyesine uygun olan hukuk, İslâm hukukudur. İstisnai bazı meseleler de güncellenirse o zaman toplum olarak daha iyi yerlerde olacağımızı söylemektedir.

3.2.4. Kadınların Yönetici Olması

İslâm toplumu her daim yönetime önem vermiş ve liyakatli kişilerin bu makamda olması gerektiğini bizlere emretmiştir. İslâm toplumu olarak asırlarca işi ehline vermeyi âdet haline getiren bu toplum, her daim bu konuda hassasiyet göstermiştir. İdareci için belirli şartların gerektiğini belirtilmiştir. Bunlar; Müslüman olmak, adil olmak vb. şartlardır. Bu konudaki tartışmalardan birisi de yönetici olacak kişinin kadın olup olamayacağı hususudur. Celâl Nuri İleri kadınların yönetici olabileceğini ve bazı âlimlerin bu konuda

⁵³ Muhammed Abduh, *The Theology of Unity (Risâlat al-Tawhîd)*, çev. Ishaq Musa'ad ve Kenneth Cragg (Londra: Allen & Unwin, 1966), 90–98.
Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an*, 2. bs. (Chicago: University of Chicago Press, 2009), 140–148.

⁵⁴ Celâl Nuri İleri, *Türk İnkılâbı ve Din Meselesi*, (İstanbul: Kanaat Kitaphanesi, 1928), 59.

fetvalarının olduğunu söylemektedir. Bir kadının, cinsiyeti ön plana çıkarılarak görevinden uzaklaştırılmayacağını söylemektedir. Celâl Nuri İlerinin kadınların idareci olması ile ilgili bu görüşünü İslâm hukuk kriterleri açısından değerlendirmeye tâbi tutmak istiyoruz.

Kadınların yönetici olmaları hususu İslâm âlimlerince tartışılmıştır. Bu konuyu klasik ve modern dönem olarak ele alacak olursak öncelikle kadınlar yönetici olamaz diyen kimselerin gerekçelerini sıralamak istiyoruz:

Cumhur'un yaklaşımı (Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebi):

- 1- Yüce Allah Nisa sûresinin 34.ayetinde erkeklerin, kadınlar üzerine yönetici olduğunu söylemektedir. “Allah'ın insanlardan bir kısmını, diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler, kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır. Allah'ın, kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür”, Cumhur tarafından bu ayetin yöneticiliği (القوامة) erkeklere hasretmiş/tahsis olduğu ifade edilmiştir.

Ayetin zahirinden anlaşılan manaya göre yönetme işi gerek ailede olsun gerekse idarede olsun erkeğe verilmiştir. Dolayısıyla erkeklerden başkasına bu yetki verilemez, aksi takdirde ayetin mefhumuna muhalefet edilmiş olunur. Yani ayetin zahirinden anlaşıldığına göre yönetme işi erkeklere ait olan bir durumdur.⁵⁵

- 2- İmam Buhari'nin Sahîh'inde geçen, işlerini kadınlara bırakan toplumların kurtuluş bulamayacağı manasına gelen hadis.⁵⁶ Bu hadise göre Sebe halkı kendilerine yönetici olarak bir kadını belirlemiş ve bu haber Hz. Peygamber'e ulaştığı zaman o toplumun felah bulamayacağını ifade etmiştir. Hadisteki felah bulmaz kalıbının emir sîgasında gelmemesinin amel etmekten kaçmaya kapı aralamayacağını söyleyip, bu hadisten ders çıkarmak gerektiğine vurgu yapmışlardır. Yani Hz. Peygamberin tavsiyesine

⁵⁵ Ebû'l-Hasen el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 60-80.

⁵⁶ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh* (Sahîh-i Buhârî), Kitâbü'l-Fiten, Bâb: 18, Hadis no: 7099.

toplum olarak uyulmadığı zamanda sosyal yaşantı açısından sıkıntı oluşturacağını belirtmişlerdir.

- 3- Kadınların yönetici olamayacağına dair İcmânın olduğunu daha sonrasında meydana gelen fikir ayrılıklarının ise İcmâ oluştuktan sonra İcmâyı bozamayacağını söylemişlerdir.⁵⁷ Usûlcülerden kimileri İcmâyâ karşı gelmeyi insanı küfre kadar götüren bir durum olarak nitelemiştir. Bu durum ise İslâm Tarihi boyunca kadınların yönetici olmasının önüne set çekmiştir. Hz. Peygamberin yanılmazlığı ümmetin şahsında birleşerek bir karar alındıysa bu kararın bağlayıcı olduğundan ve dolayısıyla İcmâyâ aykırı hareket edilemeyeceğinden kadınlar yönetici olamaz demişlerdir.
- 4- Kadın yönetici olduğu zaman erkeklerle muhatap olacak, gerekirse sesini yükseltmek zorunda kalacaktır. Bu durumda bazen ses ve görüntüsü ile dikkat çekebilmektedir, bu da teberra kavramının oluşmasına meydan vereceğinden dolayı, ayrıca harama kapı aralayacağından sedd-i zerâi kapısı yine yöneticilik yapmalarında karşlarına çıkmaktadır.
- 5- Yönetici kavramı, “İmam” kavramı ile ifade edilir. İmam ise iki türdür bir has olan imamlık vardır ki camide insanlara namaz kıldırın kimseyi kapsamaktadır. Bir de âm olan imamlık vardır bu ise yöneticiliktir. Kadının has olan imamlığı caiz değilken; yani bir kadın erkeklerin önüne geçip namaz kıldırılmazken, onun namaz kıldırılmayacağı hususunda da İcmâ varken, âm olan imamlığı hiç caiz değildir. Bu sebeple kadınlar yönetici olamazlar.
- 6- Yönetici olan kişinin toplumla iç içe olacağı kaçınılmaz bir durumdur. Kadın ise yönetici olduğunda cihada katılacak, devlet için gerekirse sefere çıkacaktır. Halbuki İslâm cihadı erkeklerin sorumluluğuna yüklemiş, diğer bir hususta bu kadının devlet için yolculuğa çıkması gerekse bu seferde önüne sefer yasakları çıkacaktır.
- 7- Yönetici olan bir kimsenin, Müslümanların işleriyle ilgilenmesi gerekecek ve erkeklerle muhatap olmak zorunda kalacaktır. Bu ise onun tesettürüne zarar

⁵⁷ İcma deliline şu şekilde itiraz edilmiştir. Hz. Aişe'nin cemele katılması, kadınların yönetici olamamasında İcmânın teşekkül etmediğine delil olarak sunarlar. Bu iddiaya ise şu şekilde cevap verilmiştir: Hz. Aişe bu savaflara yönetici olarak katılmadı, ümmetin içindeki fitneyi sona erdirmek için katılmıştır. Ordu, Talha ve Zübeyr(r.a) komutasındadır. Muhammed Osman, sf 35. Heyet, el-fikhul müyesser, 8, 66, medaru Vatan lin neşr, Riyad, 2012.

verecektir. Erkekler tarafından sürekli tanınmasına, bilinmesine sebep olacaktır. Bu yüzden yöneticilik onun için mümkün değildir. Kadına bu görevi vermemek onu hor görmek değil, bir nevi sorumluluktan kurtarmaktır.

- 8- Hâkimlik ve idarecilik ileri düzeyde anlayış, akıl ve muhakeme gerektirir. Kadında ise bunlar ileri düzeyde değildir. Nitekim Allah Teâlâ şahitlikle alakalı şöyle buyurmakta: “İki erkek bulunmazsa o takdirde şâhitliğini kabul edeceğiniz kimselerden bir erkekle, biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatabilmesi için iki kadın şâhit olsun.”⁵⁸ Burada kadının şahitliğinin yarım sayılması onlar için bir zafiyet olmayıp aksine onların duygusal olduğunu hatırlatıp olaylarda şahit olurken hataya düşmemelerinin arzu edilmesindendir.⁵⁹
- 9- Eğer kadınların yönetici olması caiz olsaydı bunu Hz. Peygamber ve ondan sonrakiler yapardı. İslâm Tarihi’ndeki yaşanmışlığa baktığımızda bu görülmemektedir.

Yukarıda cumhurun görüşünü verdikten sonra birtakım kimseler tarafından Hanefilerin, kadınların yönetici olamaması konusundaki görüşlerini sanki Hanefiler tam tersini demiş gibi yansıtmalarından dolayı bu konuda Hanefilerin görüşünü ise ayrı olarak ele alacağız. Hanefilere göre— İmam Züfer hariç-; kadının şahitlik yapmasının caiz olduğu yerlerde hüküm vermesi/hâkimliği de caizdir. Dolayısıyla ceza hukuku kapsamında yer alan had ve kısas, suç ve cezaları dışında hâkimlik yapabilir. Fakat onu tayin eden günahkâr olur.⁶⁰ Hidâye sahibi Mergînânî; kadının hüküm vermesi caizdir, hâkim yapılması değil diyerek konuya açıklık getirmiştir.⁶¹ Aynı zamanda Hanefiler içinden onlarca fakih kadılık yapmış bunlardan hiçbirisi kadın değildir. Hâkimlik de kısmî yöneticilik olduğundan eğer kadınların yönetici olması caiz olsaydı Hanefiler arasından çıkan bu hâkimler arasında kadının da bulunması gerekir.

⁵⁸ Kur’ân Yolu, Bakara 2/282.

⁵⁹ Kur’ân Yolu, Bakara, 2/282.

⁶⁰ İbn ‘Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr ‘ale’ d-Dürrü’l-Muhtâr*, 5. cilt (Beyrut: Dâr al-Fikr, 1994), 440.

⁶¹ Dusuki Ahmad, *Hâşiyetü’ d-Dusûkî ‘ale’ ş-Şerhi’ l-Kebîr*, 4. cilt (Beyrut: Dâr al-Fikr, 1997), 188.

Klasik Dönem ulemaya baktığımızda görülmektedir ki kadınların yönetici olmasına sıcak bakılmamaktadır. Ancak Çağdaş dönem düşünürleri bu konuda tamamen farklı görüş serdetmektedirler. Onlar ise görüşlerini şu şekilde gerekçelendirmeye çalışmaktadırlar:

- 1- Kadınların yönetici olabileceğini söyleyen bu grup, yukarıdaki görüşleri kabul etmekle beraber günümüzde modern dönemin şartlarının değiştiğini ifade etmektedirler. Geçmiş dönemde kadının rolüyle günümüzdeki kadının rolü farklılık göstermiştir.
- 2- Kur'ânı Kerim'de yer alan Belkıs kıssası, Hz. Aişe(r. anha)'nin Cemel hadisesine katılması, Hz. Ömer'in pazarı denetlemesi için bir kadını görevlendirmesi gibi rivayetleri delil olarak vermektedirler.⁶²

Kadınlar yönetici olamaz diyenler ikinci maddeye şu şekilde cevap vermektedirler: Kur'ân-ı Kerimde geçen Belkıs kıssası önceki ümmetlerin şeriatında yer alan bir meseledir. Bugün Müslümanlar nasıl ki Yahudiler için konmuş olan cumartesi yasağına uymuyorsa önceki şeriatla yaşanan ve anlatılan bir durum, Müslümanlar için hitap edilmedikçe bağlayıcı değildir. Eğer Müslümanları bağlayacak olsaydı oruç ayetinde ifade edildiği gibi oruç, önceki ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı şekline benzer hitaplar bu konuda da Müslümanlara söylenirdi. Hz.Aişe'nin cemele katılması durumu ise yine kadınların yönetici olmasına delil teşkil etmez. Nitekim Hz.Aişe'nin cemele katılma sebebi Müslümanlar arasındaki fitneyi ortadan kaldırmak içindir ve savaşı yönetmemiştir. Durum öyle olsa dahi o müminlerin annesi olup bu durum ona has bir durum olurdu. Son olarak verilen pazarı denetleme hususu ise rivayetin sağlam olmadığı şeklinde itiraz edilmiştir.

- 3- Bu konudaki naslar o dönemin örfüne göre olduğu için artık günümüzde kadınlar daha sosyaldır bu yüzden de yöneticilik yapabilirler.

Celâl Nuri İleri de bu son grup içinde görüş serdeden kimseler arasında yer almaktadır. Kadınların artık günümüzde idareci olmasında bir sıkıntı olmadığını ve hatta bu görüşün klasik dönemde de olduğunu, kadınların hâkimlik yapmasında bir sakınca olmadığını

⁶² Hz.Ömer'in Pazar denetimi için bir kadını görevlendirmesi rivayetinin sahih olmadığı söylenmektedir. Bkz.İbn Arabi, Ahkâmul Kur'ân, 3.

dolayısıyla da idareci olabileceğine dikkat çekmiştir. Kadını eve kapayan anlayışın yanlış olduğunu ve İslâmda olmadığını bu kuralların suistimal edildiğini ifade etmektedir. Günümüz modern dünyasında ise artık zamanın değiştiğini ve kadınların toplumun her alanında olması gerektiğini ifade eden Celâl Nuri İleri kadınların yöneticilik yapmasında dini bir sakıncanın olmadığını, erkek egemen toplumların kadınların topluma karışmasına engel olduğunu ve bu yüzden geçmişte kadınların bu görevde yer alamadığını ifade etmiştir.⁶³

3.3. Celâl Nuri İleri'nin İslâm Aile Hukukuna Dair Görüşleri

3.3.1. Evlilik

Evlilik, bir erkek ve bir bayanın, aile kurmak üzere birbirlerine olan sadakat itirafıdır. Yemek, içmek, nasıl bir insan için ihtiyaçsa evlilik de aynı şekilde ihtiyaçtır. İnsanlık neslinin devamını sağlamak ve insanı sapkın yaşantıdan uzak tutup korumak için Allah Teâlâ'nın koymuş olduğu bir hukuk birliğidir. Bu hukuk birliğine aile adı verilmektedir. Ailenin yapısı eski toplumlarda daha büyük iken son iki yüzyılda modernleşmenin ve akımların etkisiyle daralmış, eskide olan büyük aile kavramı, yerini çekirdek aile kavramına terk etmiştir.

İslâm hukukçuları; bir insanın durumuna göre evliliğin, bir kimse üzerine olan hükümlerini belirlemeye çalışmışlardır. Yani kişinin durumuna göre evlilik, o kişiye farz mı, sünnet mi, haram mı? Bunu tespit etmeye çalışmışlardır. Buna göre:

- 1- Bir kimsenin; evliliğin sorumluluğunu kaldırarak derecede maddi durumu iyi olur, evlenmediği takdirde zinaya düşme tehlikesi olursa bu kişinin bir an önce evlenmesi farzdır.
- 2- Evliliğin sorumluluğunu kaldırarak durumu olup da bu kişinin zinaya düşme tehlikesi yoksa böyle bir kimsenin evlenmesi sünnettir.
- 3- Evliliğin sorumluluğunu kaldıramayacak ve evlendiği takdirde eşine zulmedecekse böyle bir kimsenin evlenmesi ise haramdır.

⁶³ Celal Nuri İleri, *Kadınlarımız*, ed. Halit Erdem Oksačan - Abdullah Musab Şahin, (Kaknüs Yayınları, 2017), 140-165.

Evlenecek bir kimse açısından bu şekilde hükümler tespit edildikten sonra evlilik birliğinin süresiz devam etmesi için de kefâet/denklik hususu dikkate alınmıştır.

Kefâet: Evlenecek olan erkeğin bayana denk olma hususudur. Bu durum evliliğin sıhhati için çok önemlidir. Mezhepler arasında bunun ölçüsünün ne olması gerektiği tartışılmıştır. Kimi âlimler denklikten maksadın din birliğinin bulunması hâlini yeterli görürken; kimileri nesep, mal, meslek gibi şartları bu kefâetin içine dahil etmişlerdir. Burada asıl olan durum erkek ve kadın arasında olan uyumun olması gerektiğidir. Celâl Nuri İleri de evlilikte kefâetin olmasını dile getirmektedir. Evlenmenin hem duygusal hem de akli yönlerine değinen Celâl Nuri İleri evlenme aşamasındaki bireylerin bu kararı alırken çok iyi bir şekilde inceleme ve araştırma yapmasının elzem olduğunu söylemektedir. Eşler birbirini iyice tanımak zorundadır diyen Celâl Nuri İleri şeriata uygun olan ve şeriatın emrettiği evlenmenin de bu şekilde olacağını vurgulamaktadır. Aynı zamanda tüm bunlara ilave olarak da evlenme yaşının kanunla belirlenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

3.3.1.1. Çok Eşlilik

“Çok evlilik, Türkçe bir sıfat tamlaması olan "Çok evlilik" tabiri hem çok kocallığı (polyandry, taaddüd-i ezvâc) hem de çok karılığı (polygamy, taaddüd-i zevcât) ifade etmekle birlikte vakiya uygun olarak birden fazla kadın eş ile evlilik için kullanılmaktadır.”⁶⁴ Çok eşlilik; yani bir kimsenin birden fazla kişiyle evli olma durumu, hem İslâm Tarihinde hem de daha önceki zamanlarda yaşanmış bir uygulamadır. Bu durum İslâmiyet’in gelmesiyle beraber belirli bir düzene girmiş oldu. İslâm öncesi dönemlerde belirli bir sınırı olmayan eş sayısı, İslâm’ın gelmesiyle beraber dörde düşmüş oldu. Hatta tek eşli olmanın adaletli davranmaya daha yakın olduğu ayet-i kerimede bildirilmiştir.⁶⁵ İslâm’ın koymuş olduğu değerlerden anlaşılmaktadır ki bir kimse adaleti sağlayabiliyorsa, nafakayı temin edip eşlerini sıkıntısız bir şekilde geçindiriyorsa ve bireysel veya toplumsal olarak bu evliliğe ihtiyaç varsa o zaman bu kimse birden fazla kişi ile evlenebilir.

⁶⁴ Menderes Gürkan, “İslâm Aile Hukukunda Çok Evlilikte Adalet Vurgusu”, *İslâm Medeniyeti Bağlamında Adalet (Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşımlar)*, Ahmet Kamil Cihan - Ali Kuşat (ed.), (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2024), 108.

⁶⁵ Kur’ân Yolu, Nisa. 3/3.

Klasik dönem İslâm âlimleri; çok evlilik yapmanın, milletlerin gelişmesi için gerekli bir etken olduğunu vurgulamış, her ne kadar başlı başına milletlerin gelişmesinde yeterli bir etken olmasa da bunu, nüfusu az olan milletlerin uygulaması gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca savaştan çıkan milletlerin hem çok evliliği bölgelerinde uygulaması hem de evlilik yaşının asgari seviyeye indirilmesi de söylenmiştir. Şu husus dikkate şâyandır ki evliliğin amaçlarından birisi de çocuk edinmektir. Çocuğu olmayan ve nefsî anlamda kendini durduramayan kişilerin de adalet ve nafakaya uymak şartıyla birden fazla kadınla evlenebileceklerini ifade etmişlerdir.

Klasik yaklaşımda çok evliliğin meşru olduğu hakkında herhangi bir ihtilaf söz konusu değilken modern dönemde tartışmalar görülmeye başlanmıştır. Birtakım modern dönem İslâm hukukçuları Abdülhalim Mahmud, Muhammed Ebu Zehre, Ali el- Hafif gibi kişiler, naslara bütüncül bakıldığı zaman çok evliliğin mübah olduğunu savunmuşlardır. Bunun mübah olması için adalet, nafaka ve ihtiyaç maddelerinin olması gerektiği görüşünü ileri sürmüşlerdir.

Modern dönem düşünürlerinden Mûsâ Cârullah ve Muhammed Abduh, Nisa sûresinde çok evliliğe işaret olmadığını bilakis orada gözetlenen amacın dul kadınları sahiplenme olduğunu ve sadece bu hususun onlarla ilgili olduğu fikrini ileri sürmüştür. Yine son dönem düşünürlerinden Abdünnasır Tefvîk de, Carullah ile aynı düşüncededir.⁶⁶ Yukarıda geçen düşünürle aynı şekilde düşünen Mustafa Yıldırım da ayette geçen ifadelerden sarîh bir şekilde çok evlilik manası çıkmadığını ifade etmektedir.

Cumhuriyet Dönemi aydınlarından Celâl Nuri İleri de çok evliliğin İslâm ile örtüşmediğini söylemiştir. Çünkü ona göre çok eşlilik beraberinde sorunlar getirir ve aile yapısını mahveder. İslâm'ın koymuş olduğu ilkenin zaten insanı tek eşliliğe zorunlu tuttuğunu söyleyen Celâl Nuri İleri, kadın haklarını ve toplumun modernleşmesini kendisine gerekçe göstererek çok eşliliğe modern dönem düşünürlerinden daha fazla karşı çıkmaktadır. Çok eşliliğin İslâm'da olmadığını söyleyerek modern dönem düşünürlerle göre Celâl Nuri İleri bu konuda biraz daha ileri gitmiştir.⁶⁷ Toplumlari ayakta tutmanın tek eşlilikle mümkün olduğunu ve toplumumuzu yüceltmenin kadın ve erkek arasındaki

⁶⁶ İbrahim Yılmaz, "İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar", *Bilimname* 37/1 (2019), 559-591.

⁶⁷ İleri, kadınlarımız, 19.

eşitlikten geçtiğini düşünen Celâl Nuri İleri toplumda eşitliği sağlamanın kadın ve erkek eşitliğini sağlamaya bağlamaktadır. Bu yüzden çok evlilik meselesine sıcak bakmayıp İslâm dininin de tek eşli olmayı tavsiye ettiğini çünkü çok evli olan kimsenin adaleti sağlamanın imkânsız olacağını ifade etmiştir.

3.3.2. Boşanma

Nikâhın iradi olarak belirli lafızlarla sona ermesi anlamına gelen boşanma kavramı, aile hukukunun en önemli meselelerinden biridir. Hukuk sistemlerini incelediğimizde boşanma konusunda dört farklı anlayış karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸ Bunlardan ilki evlilik yapıldıktan sonra boşanmanın artık katiyyen mümkün olmadığı anlayış, bir diğeri serbest boşanma sistemi, boşanmanın hâkim kararına bağlandığı sistem ve İslâm'ın kendine özgü koymuş olduğu boşama sistemi olarak bu anlayışlar yer almaktadır.⁶⁹ İslâm'ın kendine ait olan boşanma sisteminde bu işlem yapılırken kimi zaman taraflar yapabilirken kimi zaman ise hâkimin fesh yetkisi ile olabilmektedir. Diğer sistemler boşamayı tamamen yasaklayıp veya tam tersine kontrolsüz olarak serbest bırakmışken, İslâm boşanmaya izin vermekle beraber aile kurumunun birliği içinde önemsiz sebeplerden dolayı boşanmaya hoş bakmamıştır.

Celâl Nuri İleri'nin boşanma konusundaki görüşü yukarıdaki dört farklı anlayıştan üçüncüsüne yakın durmaktadır. Mağduriyetlerin önüne geçmek için boşanmaların mahkeme tarafından yapılması gerektiğini, bunun yapılmaması durumunda kadınların mağdur edileceğini düşünmektedir.⁷⁰ Boşanma işini sadece mahkemenin yapmasını ifade eden Celâl Nuri İleri bu görüşünü temellendirmemiştir. İslâm Hukuk kuralları da İslâm dini gibi kuralları koyarken herkesi gözetmelidir. Mahkemenin olmadığı yerlerde veya olağanüstü zamanlarda da boşanma kurallarının işlenmesi gerekmektedir. Bu zaman ve mekânlarda mahkeme bulamadığımızda boşanmak isteyen bir kadının ne yapması gerektiği hususu kapalı kalmıştır.

İslâm Aile Hukukunda boşanma konusu ciltlerle ifade edilmektedir. Biz konuyu Celâl Nuri İleri özelinde ele alacağımız için şu konulara temas edeceğiz. Eserlerini

⁶⁸ H. İbrahim Acar, “Talâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2025), 39: 496-500.

⁶⁹ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 340.

⁷⁰ İleri, *Kadınlarımız*, 150.

incelediğimizde şaka ve sarhoşluk hâlindeki boşanmadan bahsetmektedir. Ayrıca boşanmadan sonra mehir dışında erkeğin boşanma tazminatı ödemesi gerektiğini de düşünmektedir. Bu görüşleri sırasıyla incelemeye çalışacağız.

3.3.2.1. Şaka Halinde Boşama

Hezl, şaka, dalga vb. cümleleri kullanarak boşanma İslâm hukukunda tartışılacak meselelerdendir. Mesela bir kimse, karısına şaka olarak “boşsun”, dese Ebu Hanife ve İmam Şafii’ye göre burada artık ayrılık meydana gelmiştir. Çünkü hâzil olan kişi her ne kadar niyeti boşanmak olmasa da kullandığı bu lafızların ne manaya geldiğini bilmektedir. Bu görüşü savunan âlimler Bakara sûresi 231. ayeti: “ Allah’ın ayetlerini alaya almayınız.” ve bu konudaki hadisi şerifleri gerekçe olarak ifade etmektedirler.⁷¹

İmam Malik ise hâzilin boşamasının geçerli olmadığı görüşünü ileri sürmektedir. Çünkü yapılan ibadet ve eylemlerde niyetin ve kastın olması gerekir. Karısını şaka ile boşayan kişinin niyeti ise onu boşamak değil, şaka yapmaktır. Bu yüzden bu kimsenin boşaması geçerli olmaz. Ayrıca Bakara sûresinin 227.ayetini (Eğer boşanmaya azmederlerse...) delil olarak ileri sürüp burada boşanma eyleminin yapılabilmesi için bir kimsenin azmi, kararı olmasına, aksi takdirde azim olmadığı zaman boşanmanın da olmayacağına dikkat çekmektedir. Şaka yapan kişide de boşanmaya niyetli olmadığı için burada boşama meydana gelmez şeklinde fetva vermiştir.⁷²

Celâl Nuri İleri de şaka ile ilgili boşama konusuna eserlerinde yer vermiştir. İslâm’ın vermiş olduğu boşama hakkının suistimal edildiğini, boşama fiilinin sadece mahkemeler tarafından uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Şaka ile yapılan boşamanın geçerli olmayacağını, bunun kadını mağdur edeceğini ve evlilik gibi ciddi bir müessesenin şaka ile bile son verilmesi, ona göre toplumda karışıklığa mahal vereceğinden, şaka ile ilgili boşamanın vaki olmayacağını vurgulamıştır.⁷³

⁷¹ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, ed. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Dâr al-Fîkr, 2009), Kitâbü’t-Talâk, hadis no: 9: “Üç şey vardır ki bunların ciddisi de ciddidir. Şakası da ciddidir: Evlenmek, boşanmak, ve ric’i talakta eşine dönmek.”

⁷² Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, 365.

⁷³ İleri, *Kadınlarımız*, 150-155.

3.3.2.2.Sarhoşun Boşaması

İslâm dini; din, can, mal, akıl, namus gibi insan ve insanlık için vazgeçilmez olan beş temel maksadın korunmasını amaçlamıştır. Bu yüzden akıl sağlığına zarar veren her türlü şey Şâri'in yasakları kapsamına girmektedir. İslâm'da alkollü içecekler haram olmakla beraber alkollü kişinin tasarruflarının ne olacağı mevzusu tartışma konusu olmuştur.

Sarhoş olan bir kimsenin boşaması geçerli-geçersiz tartışmasında, sarhoş olma şeklinin farklı olmasına göre de fetva değişiklik göstermiştir. Nitekim bir kimse helal olan yolla sarhoş olacak olursa (bal, komposto vb. içeceklerle) bu kimsenin yapmış olduğu boşamanın geçersiz olduğunu tüm fakihler kabul etmiştir. Fakat bir kimse haram olan yolla sarhoş olduğunda ise iki farklı görüş söz konusudur. Cumhur ulema bu boşamanın geçerli olduğunu söylerken; Tahâvî ve Kerhî gibi âlimler sarhoşken boşamanın geçersiz olduğunu söylemişlerdir.⁷⁴

Celâl Nuri İleri de hangi sûretle olursa olsun sarhoşun boşanmasının geçerli olmayacağını savunmuştur. Bu tür boşamalarla aile kurumunu yıkmamanın bilinçsizlik olduğunu ve kadının hakkının çiğnenmesine kapı aralayacağı için böyle bir boşamanın geçersiz olacağı düşüncesinde olan İleri, eşlerin boşanırken ancak mahkeme vasıtasıyla bunu yapmasının gerekli olduğunu söyler.⁷⁵

3.3.3.Miras Hukuku

Vefat eden bir kimsenin geride bıraktığı mallara terike yani mirasa konu olan mal ve bu hususları düzenleyen hukuk alanına miras hukuku adı verilmektedir. Bu bağlamda; vefat edip ahirete göç eden ve geriye mal bırakan bu kişiye muris, kendisine mal kalan kişiye vâris, geride kalan mala ise terike adı verilmektedir.⁷⁶ Miras hukukunun klasik literatürdeki adlandırılması ferâizdir. Ferâiz: Ölen kimsenin, geride bırakmış olduğu malın, dinin belirlediği kurallar ölçüsünde paylara ayrılmasına denir. Miras hukukunun kaynağı; Kitap, sünnet ve icmâdır. ⁷⁷ Miras meselesinin üç temel tarafı bulunmaktadır.

⁷⁴ Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, 368: Bu âlimlere göre sarhoş olan kişi akli başında olmayan kişiye veya küçük çocuğa kıyas edilmiştir.

⁷⁵ İleri, *Kadınlarımız*, 150-155.

⁷⁶ Hamza Aktan, "Miras", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30: 143-145.

⁷⁷ bkz. Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, 517.

Bunlar; muris, varis ve terike. Bu rükünlerden birisi olmadığı zaman miras meselesinden bahsetmek söz konusu olmayacaktır. Mirasçı olmanın sebepleri de aynı şekilde üç olup bunlar: nesep, evlilik ve velâdır. Mirasın şartları ise: murisin ölmesi, yani bir kimse öldükten sonra kalan malları pay edilirse bu işleme miras taksimi adı verilir. Aksi takdirde bir kimse yaşadığı esnada mallarını paylaşacak olursa bu işlem miras değil taksimdir. Bir diğer şart mirasçı yani vâris hayatta olmalıdır. Son şart olarak da mirasın aktarımına bir engel olmamalıdır. Miras engellerine kısaca değinecek olursak bunlar: vârisin, murisi öldürmesi, din farkı, ülke farkı ve köleliktir.

Terikeye, sırasıyla şu işlemler yapılır; Ölen kimsenin teçhiz ve tekfin işleri geriye bıraktığı bu maldan karşılanır. Bunlar israfa düşmeksizin yerine getirilir. Daha sonra kalan malıyla, ölen kimsenin borcu varsa o borçlar ödenir. Borçlar ödendikten sonra yapılması gereken bir diğer işlem vasiyetin yerine getirilmesidir. Tüm bu işlemler yapıldıktan sonra kalan mal mirasçılar arasında taksim edilir.

Miras hukuku meselesi denince akla ilk gelen tartışma meselesi; erkeklerin, kadınlardan daha fazla pay alması konusudur. Erkeğin fazla mal alma sebebini bazı düşünürler eşitsizlik olarak tanımlarken, bazıları da sosyal adaletin gereği olarak açıklamaktadır. Toplumda erkek, kadına mehir vermekle, düğün masraflarını üstlenmekle, ailesinin nafakasını sağlamakla, anne babasına bakmakla, yükümlü olup, bu sorumlulukları Allah erkeğe yüklemiştir. Yukarıda geçen işlerde Allah, kadını mükellef tutmamıştır. O yüzden de erkeğin fazla pay alması sosyal adaletin gereği sebebidir.⁷⁸ Modernist düşünürlerin çoğunluğu ise bu hususu bir eşitsizlik olarak görmektedir. Celâl Nuri İleri de miras hukukundaki bu hususu erkeklerin lehine olan bir eşitsizlik olarak addetmektedir. Ve bu hükümlerin toplumsal düzene de uygun olarak yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunur. İslâm hukukunu, Batı Hukuku ile kıyaslayan Celâl Nuri İleri, İslâm hukukunun üstünlüğünü dile getirip, kadın haklarında eşitliği savunduğunu ve birtakım meseleleri istisna edersek kadın ile erkek eşittir demektedir. Onun istisna ettiği meselelerden birisi de kadının, mirasta erkekten daha az pay almasıdır. Kadın da aynı erkek gibi eşit pay

⁷⁸ İbrahim Yılmaz, “İslâm hukukunda Kız Çocuğunun Mirastaki Payının Cinsiyet ile Temellendirilmesine Analitik Bir Bakış”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (15 Haziran 2018): 347-376.

almalı diyen İleri bu görüşünü defalarca dile getirmiş, Medeni hukukda yer alan kadın ve erkeklerin aynı oranda pay almasına zemin hazırlamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CELÂL NURİ İLERİ'NİN MUHTELİF FIKIH MESELELERİNE DAİR FİKİRLERİ

4.1. Cuma Hutbesi Hakkındaki Görüşü

Cuma günü Allah'ın Müslümanlar için bayram olarak vaz' ettiği gündür. Müslümanlar için önemi büyük olan bu günde Müslümanlar kendilerine cuma namazı için çağrıldığınız zaman koşun emri geldiğinde bu emre itaat ederler. cuma namazı cuma günü öğlen vaktinde kılınan bir namaz olup diğer farz namazlardan farkı namazın öncesinde hutbe(dini nasihat) dinlemekte cuma namazının şartlarından ve farkındandır. cuma günü camilere gidince tıpkı öğlen namazının ilk sünneti gibi dört rek'at cuma namazının ilk sünneti kılınır daha sonra imam hutbe vermek için minber adı verilen basamaklı yere çıkar ve oturur. Müezzin iç ezan okur, sonrasında imam hutbe îrat eder, iki rek'at cumanın farzı kılınır ve dört rek'at olarak son sünnet kılınır.

Bir kimseye cuma namazının farz olması için aşağıda sayacağımız şartları taşıması gerekir:

- 1- Erkek olmak: Kadınlar cuma namazı kılmakla mükellef değildir. O günün öğlen namazını evlerinde ikame ederler.
- 2- Hürriyet: Özgürlüğü elinde olmayan kimseler cuma namazı kılma hususunda zorunlu değildir.
- 3- İkamet: Mukim olmayan kimse için ruhsat olup yolculuğu esnasında cuma namazını kaçırarak olursa cuma namazı kaçırdığından dolayı sorumlu tutulmaz.

4- Sıhhat: Cuma namazıyla mükellef olabilmemiz için bulunması gereken şartlardan biride insanın cumaya gidebilecek derecede sağlıklı olmasıdır. ⁷⁹

Hutbe: Hatibin, minberden cuma namazı öncesinde ve bayram namazlarında okuduğu nasihat içeren cümlelerdir. cuma namazının farz kılınmasıyla beraber hutbe de farz kılınmıştır. Hz. Peygamberin çeşitli zaman ve mekânlarda, sahâbîlere hutbe verdiği gözlenmektedir. Hutbenin rükûn ve şartlarını belirleme noktasında âlimler ihtilaf etmişlerdir. İmam-ı Âzam'a göre hutbenin rükünü; Allah'a hamd etmek, tehlil ve tesbih etmektir. Cumhurun görüşü ise hutbenin, hutbe sayılacak ölçüde uzun olması şartını koymuşlardır.

Hz. Peygamber zamanında ümmete nasihatta önemli bir etken olan hutbe, onun vefatından sonra siyasi bir gündemi olmuş, zamanın geçmesiyle hutbeler halife adına okunmaya başlamıştır. Çeşitli ideolojik tartışmalara da şahit olan hutbeler, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'nin ardından, onun adına okutulmaya başlanmış, Osmanlı Tarihi'nde ilk defa kendi adına hutbe okunan padişah Yavuz Sultan Selim olmuştur. Yıl 1922 yılına gelindiğinde ise ilk defa Türkçe hutbe okunmuş, 1926 da ise ayet ve hadis metinlerinin Arapça, diğer kısmın Türkçe okunmasına karar verilmiştir.

Celâl Nuri İleri'nin görüşlerine gelecek olursak o daha çok rükun ve şart konusunda değil de ıslahı mümkün olan yerlerde ıslah etme görüşünü benimsemiştir. Hutbeleri toplumun aydınlanmasında bir araç olarak gören Celâl Nuri İleri hutbelerin yeniden düzenlenmesi üzerinde ısrarla durmaktadır. O dönemde tartışılan konulardan birisi de Cuma hutbesinin okunduğu dildir. Kimileri tarafından tamamen Türkçe olmasına vurgu yapılmıştır. Celâl Nuri İleri ise Cuma hutbeleri hususunda İmam-Hatiplerin kendi başlarına bırakılmaması gerektiğini savunmaktadır. Türkçe okunması gerektiğini, toplum bilgilenmesinde ve aydınlanmasında bunun daha elzem olduğunu söyleyen Celâl Nuri İleri bu hutbelerin, bir otorite tarafından belirlenmesiNE ve memleketin her yerinde aynı hutbenin okunması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu üst makamın hazırlamış olduğu hutbelerin, tüm İslâm âleminde birlik içinde okunması gerektiğine dikkat çekmiştir. Hutbelerin Arapça başlayıp mahalli bir dilde okunması gerektiğine değinmiştir. Modernleşme vurgusunu yazılarında

⁷⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1992), 157.

eksik etmeyen Celâl Nuri İleri hutbelerin toplumu bu moderniteye ulaştırabilecek araçlardan biri olduğunu düşünmektedir.

4.2. Vakıf Meselesi

Vakıf, İslâm Devletleri’nde süreklilik arz eden hayır müesseselerinin bütünüdür. Klasik Dönem İslâm hukuk literatüründe; bir şeyin menfaatini halka ait kılıp, malın kendisini ise Allah Teâlâ’nın mülkü hükmünde olarak bırakıp bir başkasının o şeyi sahiplenmesinin ebediyen haram olmasına denir.

Vakıf konusu ayet-i kerimelerde bizzat işaret edilmese de imâlî bir şekilde değinilmiş, hadislerde ise sıklıkla vurgulanmıştır. Hz. Ömer’in hurmalığı vakfetmesi, Hz. Osman’ın Rûme kuyusunu satın alması ve tüm bu hususlar hakkında Hz. Peygamber hoşnut olduğunu belirtmiş ve insanları hayra teşvik etmiştir.

Vakıf meselesiyle ilgili öncelikle mezheplerin görüşlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Ebu Hanife (ö.150) ‘ye göre vakıf; vakfedilen şeyin mülkünün, vakfı yapan kişiye hapsolunması, malın menfaatinin ise tasadduk edilmesinden ibarettir. Vakıf da tıpkı ariyet gibidir. Yani bağlayıcı değildir. Vakfı yapan kişi vakfından dönerse bu dönüş kerahetle beraber caizdir. Sahibeynin ise vakıf hakkındaki görüşü bu hususa muhaliftir. Yani vakıf lazım olup, mal da sahibinin mülkünden çıkmıştır. Bu mal artık satılamaz, bir başkasına bağış yapılamaz.⁸⁰

İmam Ebu Yusuf’a göre; vakfeden kimsenin sadece “şu malımı falan yere vakfettim” demesiyle vakıf artık bağlayıcı hale gelmiştir. Hanefî mezhebinde fetva sahibeyne göredir. İmam Şafi ve İmam Ahmed bin Hanbel’e göre vakıf, sürekli olmak şartı ile bir cihete vakfedilen mülk, vakfeden kişinin mülkü olmaktan çıkar. İmam Malik ise mal başkasının mülkü olmazsa da bazı tasarruflar itibarıyla vâkıfın ve varislerin mülkünden çıkmaz. Fakat satılamaz, varis olunmaz, hibe edilmez.

Modern hukukçular ve İslâm fıkıhçıları, vakfedilen malların arsa ve arazi gibi gayrimenkul vb. şeylerden olması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Çünkü vakıfta

⁸⁰ Mehmet Akif Özyay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 1-13.

süreklilik esastır bunun ise ancak gayrimenkul mallarda olabileceğini söyleyerek bu fikirlerini gerekçelendirmişlerdir.

Celâl Nuri İleri, Vakıfların temel işlevini yitirdiği ve artık verimsiz olduğunu, bunun çözümünün vakıfları modernleştirmeden geçtiğini, vakıfların temel görevlerinin de bireylerin değil de devletin yapması gerektiğini, toplumda sosyal eşitliği bu şekilde sağlamanın mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Aksi takdir de bu kapı suiistimallere açılacaktır.⁸¹

4.3. Faiz

İslâm hukukunda ekonomi, kişinin emeğine saygı üzerine bina edilmektedir. Bu konudaki ilgili naslar insanları çalışmaya teşvik etmiştir. Faizin haram olmasının, kumarın yasaklanmasının hikmetlerinden biri de insanları, emeğe dayalı bir kazanca yönlendirmenin hedeflenmesidir.⁸²

İslâm hukukunda ekonomi denildiği zaman en çok konuşulan meselelerden biriside faizdir. Faiz bir kimseye verilen borç karşılığında hak edilmeyen fazlalığa verilen isme denmektedir. İslâm Hukukçularının faizin haramlığı konusunda görüş birliği ettikleri bilinmektedir. Ancak faizin hangi mallarda ve hangi zamanda ortaya çıktığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bunun temel sebebi faizin illetini esas aldıkları kriterlerdir. Kimi hukukçular illet olarak ölçü tartı birliğini esas alırken kimileri ise semeniyyet vasfını illet olarak değerlendirmişlerdir.

Zamanın ilerlemesi ve ekonomide yeniliklerin kaçınılmaz olmasıyla beraber, ticari yeni araçlar gündeme gelmiş, altın ve gümüş gibi madenler, yerini para denilen kâğıtlara bırakmıştır. Bu ticaret araçları kendilerine verilen değer üzerinden ekonomide yerini almıştır. Bu da beraberinde birtakım problemleri meydana getirmiştir. Bu paralarla borç veren bir kimse aynı oranda verdiği borcu aldığı anda parası değer kaybetmektedir. Enflasyon oranı kadar faiz almasında sakınca olmayacaktır diyen birtakım düşünürler bu görüşlerini Ebu Yusuf'un paranın kesâda uğramasında fazlalık alınması faize girmez fetvasına dayandırarak temellendirmeye çalışmışlardır. Bu hususa şu şekilde itiraz

⁸¹ İleri, *İttihâd-ı İslâm*, 103-107.

⁸² Dalgın, “Faiz Yasağı ile İlgili Farklı Yaklaşımlar”, 77-110.

edilmiştir: Ebu Yusuf'un fetvasındaki mesele paranın kesâda uğradığı zamandır. Yani para piyasadan kalkıp yerini başka bir aletin aldığı zamanlarda bu durum geçerlidir. Ama aynı para üzerinden borç alırken bir kimse fazlalık alacak olursa bu faiz olarak değerlendirilir. Çünkü piyasadaki paralar misli mal hükmündedir.

Celâl Nuri İleri, toplumun kalkınması ve aydınlanması için birçok fikir üretmeye çalışmıştır. Bunlardan biri de Türk toplumun geri kalmasını ekonomik açıdan değerlendiren Celâl Nuri İleri, Ülkenin kalkınması için batının rol model alınmasının kaçınılmaz olduğu, batı ülkeleri gibi ürettiğimiz zaman, o vakit onların seviyesine yetişebileceğimizi söylemektedir. Bunu sağlamak için yapacağımız şeylerden biri de ülkede eğitim oranını artırmak olacağını ifade etmektedir. Aynı zamanda devlet ekonomiye müdahale etmeli ve planlı bir şekilde vergiler konulmalıdır. Celâl Nuri İleri'ye göre faiz mutlak olarak haram değildir. İndiği dönemin ekonomik yapısıyla alakalı bir durum olup o dönemde yasaklanmıştır. Bu yasağı mutlak olarak görmek İslâm Dünyasındaki ekonomiyi durgunlaştırmıştır.⁸³

Celâl Nuri İleri sosyal bir adalet düzeninin olması gerektiğini sınıflar arasındaki makasın daraltılması gerektiği anlayışını savunmaktadır. Bu durum zaten Müslümanlar arasında olması gereken uhuvvet anlayışının bir getirisidir.

4.4. Ceza Hukuku

Şârî Teâlâ, insanı dünyaya göndermesindeki temel gayelerden birisi dünyada adaleti sağlayabilmesidir. Adaletin sağlanması için de birtakım kural ve kaidelerin olması gerekmektedir. İslâm dini de toplumsal düzeni sağlamak için hukuk kurallarını koymuştur. Bu hukuk kurallarının yaptırımı olduğu zaman toplumda genel kabulü olur aksi takdirde müeyyidesi olmayan hukuk, toplumdaki suçlular tarafından dikkate alınmaz. Konulan bu yaptırım ise suçun büyüklüğüne göre değişir oranda olmak zorundadır.⁸⁴

İslâm hukukunda ceza kavramı had, kısas ve ta'zir olarak üçlü taksime tâbi tutulmuştur. Had: Kur'ân ve sünnetle sabit olup kısas cezasının ve diyet dışında kalan cezalara verilen

⁸³ Celâl Nuri İleri, *Havâic-i Kânûniyyemiz*, (İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1331), 108–118.

⁸⁴ Sabri Erturhan, *İslâm Ceza Hukuku Etrafındaki Tartışmalar*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008), 19.

isimdir. Bunlar; zina haddi, içki haddi, kazf vb. cezalardır. Kısas: Kasten adam öldürme ve yaralamalarda suçu işleyenin, aynı cezayı almasına denir. Ta'zir: Yukarıda geçen iki ceza başlığının da kapsamına girmeyen, yöneticinin takdirine bırakılmış cezalardır. Yukarıda geçen bu cezaların farklı isimlerle anılmasının sebebi; Allah hakkı ile ilgili olanlar, kul hakkı ile ilgili olanlar ve iki hakkın da bulunduğu cezalar bağlamında ele alınması ve cezada değişikliğin olup olmaması bakımından had, kısas ve ta'zir şeklinde adlandırılmıştır.

İslâm Cezâ hukuku öteden beri eleştirilere maruz kalmıştır. Son yüzyılda akımların da artmasından kaynaklı oklar hukuk sistemine eleştirilerini yöneltmişlerdir. Bu akımlardan Ateizm, Deizm, Fenimizm vb. akımlar yukarıdaki İslâm hukukundaki cezaları eleştirmeden çok reddetme yönünde tavır sergilemişlerdir. Hristiyan kaynaklı bir akım olan tarihselcilik, zamanla İslâm hukukçularından bazıları tarafından benimsenen bir görüş olmuştur. Ceza hukukunda özellikle tarihselci görüşlerle ses getirme çabasına girilmiştir. Tarihselci fikir adamları İslâm'da verilen bu cezaların o zaman ve mekanda geçerli olduğunu, günümüzde ilkel kaldığını ifade etmektedirler. Bu tezi savunan tarihselcilerin oluşturmuş olduğu belli usûl ve kaideleri yoktur. Yani sistemli bir şekilde neye göre hangi hüküm tarihsel olarak sayılacak, bunun kaideleri yoktur. Bir tarihselci düşünürün tarihsel olarak kabul ettiği bir hükmü, başka bir tarihselci düşünür güncel olarak sayabilmektedir. İslâm'da verilen bu cezalara da şu mazeretleri ileri sürmüşlerdir. Verilen had cezalarında o zamanın yapısı, hapishanenin bulunmaması, örf ve adetler, önceden süregelen ceza şekilleri şeklinde İslâm ceza hukukundaki maddelere tenkitlerini yöneltmişlerdir.

Celâl Nuri İleri günümüzde had ve kısas cezalarını uygulamanın doğru olmayacağını söylemektedir. Bu cezalar modern dünyada uygulanamaz, yerlerine farklı yaptırımların konması gerektiğini ifade etmektedir. Recm cezasını da kabul edilemez bir ceza olarak görmektedir. Onun bu görüşü, tarihselci şahsiyetlerle yakından örtüşmektedir. Kısas cezasında da aynı fikri savunan İleri, gerekçe olarak bize muasır medeniyetler seviyesinde bir cezanın seçilmesi gerektiğini söylereyerek bu görüşünü temellendirmeye çalışmıştır.

Celâl Nuri İleri'nin bu görüşünü tarihselcilerle aynı olduğu için genel olarak bu fikrin temel yapısından bahsedecek olursak her bir fikir akımı kendi görüşünün temellerinin bir zemine basmasını ister. Tarihselciler de şu maddeleri ileri sürerek İslâm hukukunda

tarihselliğın olabileceğini savunmuşlardır. Bu maddeler: Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça olarak inmesi, sebebi nüzul anlayışı, Arabistan'a özgü hayvanlardan ve unsurlardan bahsedilmesi, Arapların örfünün dikkate alınması, diğer peygamberlerin hayatlarında da konuların Arap yarımadasında gerçekleşmesi, nasların sayısının sınırlı olup tüm zamanları kapsayamayacağı, nesh anlayışı ve tadrîcilik, tüm bu maddeler tarihselci kimselerin görüşlerini savunduğu argümanlarındandır.⁸⁵

4.5. Görsel ve İşitsel Sanatlarda Fıkıhın Yeri

Son yüzyılda teknolojinin baş döndürücü gelişmesi, insan hayatının her noktasına girmesine sebep olmuştur. Günümüz insanının görsele yaygın bir şekilde maruz kalması onun düşünce dünyasını etkilemiştir. İnsanı meşgul eden bu görsel sanatlar önceleri resim, heykel, orta oyunu vb. olup onun hayatında belirli vakitlerde yer alırken günümüzde sinema, tv, sosyal medya ise hayatının tüm anında yer almaktadır. Kişi yemekte, derste, misafirlikte, hatta esefle söylemek gerekir ki hutbe dinlerken dahi bu dijital dünya ile meşguliyeti onu ibadetinden dahi alıkoymaktadır.

Bu başlık altında görsel sanatları fıkıh açısından ele almaya çalışacağız. Temsilin haram olduğunu söyleyenler ve onların delilleri, caiz olduğunu savunan ve onların delilleri gibi meselelere yer vereceğiz.

4.5.1. Temsilin Haram Olduğunu Söyleyenler

Sinema ve tiyatrodaki oynanan oyun, söylenen sözler yapılan makyaj, mahremiyet, tesettür gibi birçok konu fıkıhın ilgi alanına girmektedir. Sinema ve tiyatrodaki yukarıda geçen esaslara ağırlıklı olarak dikkat edilmediği için Abdurrahman b. Bâz, Nâsırüddin el-Elbânî ve Ebü'l-Fazl Abdullah el-Gumârî gibi bazı muasır İslâm âlimleri tarafından sinema ve tiyatronun haram olduğu ifade edilmiştir.⁸⁶ Temsilin caiz olmama sebepleri onlara göre aşağıda geçen şu maddelerdir:

⁸⁵ Erturhan, *İslâm Ceza Hukuku Etrafındaki Tartışmalar*, 32.

⁸⁶ Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz, *Mecmû'u'l-Fetâvâ ve Makâlâtün Mütenevvi'a* (Riyad: Dâru'l-Kâsım li'n-Neşr, 1420/1999), 5:271-272.

a- Temsilin Oyun ve Eğlence Olması:

“Sinema ve tiyatro da tıpkı diğer birçok sanat dalı gibi mahiyetinde oyun ve eğlence barındırmaktadır. Tabii ki bu sebeple fıkıhçıların oyun ve eğlenceye yönelik olumsuz bakışları sinema ve tiyatroya da yansımıştır. Hz. Peygamber eğlenceyle alakalı şöyle buyurmuştur: (Üçü hariç, hiçbir oyun / eğlence övülmez. Bunlar, kişinin atını eğitmesi, eşiyi oynayıp eğlenmesi, ok ve mızrak atmasıdır).⁸⁷ Üç şey dışındaki tüm eğlencelerin batıl olduğunu haber veren hadis-i şerife tutunan ve batıl eğlencelerle iştigalin haram olduğunu düşünen âlimler sinema ve tiyatronun da haram olduğunu iddia etmişlerdir. Bu bağlamda sinema ve tiyatroya yönelik getirdikleri en temel eleştiri; temsilin, boş zaman geçirmeye sebep olan abesle iştigal cinsinden bir faaliyet olmasıdır.”⁸⁸

Sinema ve tiyatronun eğlence kaynaklı olması sebebiyle haram olduğunu savunanlar şu hadisi şerifle de bu görüşlerini istidlal etmektedirler: (Ben eğlenceden değilim, eğlence de benden değil.)⁸⁹ Eğlence içerdiği için sinema ve tiyatronun bu hadisle doğrudan ilişkili olduğunu düşünen iddia sahipleri ayrıca Allah Resûlü’nden nakledilen “Muhammed’in canı, kudreti elinde olan Allah’a yemin olsun ki, ümmetimden bir kısım insanlar keyif, kibir, oyun ve eğlence üzere gecelerler. (Bunun neticesinde ise) Maymunlar ve domuzlar olarak sabahlarlar”⁹⁰ hadisini ve bu anlama gelen başka hadisleri de görüşlerine şer’î dayanak yapmışlardır.

b- Temsilin Yalan ve Gıybet İçermesi:

Bu iddia sahiplerine göre sinema ve tiyatro senaryolarına bakıldığında görülecektir ki oynanan oyun ya gerçekte ilişkisi olmayan bir karakteri canlandırarak veya gerçek bir karakter üzerinden bu sahne sergilenmektedir. Temsilin caiz olmadığını iddia edenler ise bu iki durumda ya yalan ya da gıybet olacağını ifade etmektedirler. Şöyle ki eğer uydurma bir karakterse onları izleyen milyonlarca insanları kandırmışlardır. Karakter gerçekse ve

⁸⁷ Süleymân b. Ahmed el-Heysemî, *Mecma‘uz-Zevâid ve Menba‘ul-Fevâid*, thk. Abdülkadir el-Arnaût (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1988), 5: 269.

⁸⁸ İbn Bâz, Abdülazîz b. Abdullah b. Abdurrahman, *Mecmû‘ fetâvâ ve makâlâtün mütenevvîa*, (Dâru’l-kâsım li’n-neşr, Riyad 1420), V, 271-272.

⁸⁹ Ebü’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*, tahkik: Târîhîh b. ‘Arabî (Beyrut: Dâru’l-Harameyn, 1995), 1: 32.

⁹⁰ Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr fî Tefsîri’l-Me’sûr*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1993), 7: 393.

hayatta olmadığına vs. gibi durumlarda ise bu işi yapanlar günah olan gıybet filini yapmaktadırlar. Hatta ve hatta gerçek hayatta bu şahsı olduğu gibi yansıtmazlarsa(Örneğin; Kanuni rolünde oynayanın sürekli haremde vakit geçirmesi gibi) o zaman bu temsil ekibi büyük günah olan iftira eylemini gerçekleştirmiş olacaklardır.

c- Temsilin Bid'at Olması:

Temsilin caiz olmamasındaki başka bir hususa gelecek olursak, bu gibi sanatlar gayri müslim toplumlar tarafından sonradan ortaya konulmuş şeylerdir. Cevaz vermeyen âlimleri; temsili yapanların, eğer bunu dini bir gaye için yapıyorlarsa bunun dahi bid'at olacağını ifade etmişler, dini gaye dışında yaptıklarında ise bunun kâfire benzemek olacağı için daha kötü bir problem oluşturacağını vurgulamışlardır.⁹¹ Bid'at olma fikrini şu gerekçeyle savunmaktadırlar: Ne Hz. Peygamber ne de sahâbîler gayr-i müslimlerin davet metoduyla İslâm'a davet etmemişlerdir. Dolayısıyla sinema ve tiyatro, dini gaye uğrunda kullanılsa bile bid'at olmuş olacaktır. Temsilin bid'at olduğu ve terk edilmesi gerektiğini düşünenler *"Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır..."*⁹² ayeti yanında hadislerden de deliller getirmişlerdir. Bu delillerden birisi Hâkim'in (ö. 405/1014) *"el-Müstedrek"* isimli eserinde yer alan şu hadistir: "Sizler karış karış, arşın arşın sizden öncekilerin yolunu izleyeceksiniz (onların inançları ve yaşayışlarını ölçü edineceksiniz). İnsanın giremeyeceği küçük bir kertenkele deliğine girecek olsalar siz de onları takip edeceksiniz."⁹³ Bir diğeri ise "Bizden başkasına benzeyen bizden değildir. Yahudilere ve Hristiyanlara benzemeyiniz"⁹⁴ rivayetidir. Bu rivayetlerden hareketle sinema ve tiyatronun haram olduğunu ifade etmişlerdir.

d- Oyuncu Kaynaklı Sıkıntılar:

Temsilin caiz olmadığını söyleyen fıkıh âlimleri, sıkıntıların sadece yukarıdaki sayılanlardan ibaret olmadığını, sadece oyuncu açısından bile birçok sıkıntının meydana geldiğini söylemişlerdir. Örnek verecek olursak tiyatrodaki bir erkek kadın kılığına

⁹¹ Abdurrahman b. Sa'd eş-Şetrî, *Hükümü Temsili's-Sahâbeti ve'l-Enbiyâ*, (Kahire: Dâru'l-Hidâye, 2012), 81.

⁹² Kur'an Yolu, Mâide 5: 51.

⁹³ Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Müstedrek'ale's-Sahîhayn*, tah., Mustafa Abdulkadir Atâ, (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut1990), IV, 502.

⁹⁴ Tirmizî, *"el-İsti'zân ve'l-âdâb"*, 7.

girmektedir. Bu sahne Hz. Peygamber'den gelen şu rivayetlere aykırıdır: “Allah Resûlü, kadına benzeyen erkeklere ve erkeğe benzeyen kadınlara lanet etti”⁹⁵ buyurmaktadır. Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'in, “*Kadınlardan erkeğe benzeyenler ile erkeklerden kadına benzeyenler bizden değildir*” buyurduğu haber verilmektedir. Bu ve buna benzer naslar bir grup âlim tarafından caiz olmadığı yönündeki görüşlerine delil niteliğindedir. Oyuncuların rolleri canlandırırken giymiş oldukları elbisenin ipek olması, altın aksesuarlar takmaları gibi etkenleri de yine sinema ve tiyatronun sıkıntıları olduğunu, haram olandan yüz çevrilmediğini ifade edilmiştir. Bu da onlar tarafından ileri sürülen bir başka gerekçedir.

e- Oyuncuların Makyaj Yapmaları:

Oyuncular, girdikleri rolün moduna uymak için kendi vücutlarında birtakım fitrata aykırı değişiklik yapmaktadırlar. Bu değişimin yasak olması sebebi ise sinamanın mübah olma ihtimaline hâlel getirmektedir. Allah Resûlü, hilkatı değiştirmeye yönelik olduğu için kendi döneminde yaygın olan dövme yaptırmayı, yüz kıllarını almayı ve dişleri seyreltmeyi yasaklamış ve bunları yapanları lanetlemiştir.⁹⁶ Hz. Peygamber Dönemi'nde güzelleşmek adına yapılan işlerden bir diğeri de saçlara kaynak/ekleme yaptırmak uzatmaktır. Yaratılışı değiştirmekte kullanılan bu iş de şu hadis ile yasaklanmıştır: Hz. Ebu Bekir'in kızı Esmâ'dan nakledildiğine göre bir kadın, Hz. Peygamber'in yanına gelerek şöyle der: “Ey Allah Resûlü yeni gelin olan bir kızım var. Kızamık çıkardı, bundan dolayı saçları döküldükçe döküldü. Ben, saçına saç ekleyeyim mi?” Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Allah, saç ekleyene de ekletene de lanet etmiştir.*”⁹⁷ Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber dövme yaptırmayı da saç eklemeye dâhil etmiş ve şöyle buyurmuştur: “*Allah, saç ekleyene de saçına saç ekletene de dövme yapana da yaptırana da lanet etmiştir.*”⁹⁸

Tüm bu hadisi şeriflerde geçen yasaklar sinema ve tiyatrodaki mevcut olduğu için bu bağlamda caiz değildir, demişlerdir.

⁹⁵ 724 Buhârî, “Libas”, 59. İbn Mâce, “Nikâh”, 23.

⁹⁶ Buhârî, “Libas”, 80; Müslim, “Libas”, 120.

⁹⁷ Buhârî, “Libâs”, 83. 85; Müslim, “Libâs”, 115, 116.

⁹⁸ Buhârî, “Libâs”, 85, 87; Müslim, “Libâs”, 119.

f- Kişisel Duruşu ve Utanma Duygusuna Zarar Vermesi:

Oyuncular, insanları güldürme uğruna birtakım rollere girmektedir. Bu rollerden bir kısmı insanın onurunu zedelemeye yönelik olmakta ve insanın saygınlığına zarar vermektedir. Oyuncu deli ve benzeri rollerde oynadığı zaman ömür boyu o rolle anılmaktadır. Bu ise İslâm'ın hoş görmediği bir durumdur. Çünkü İslâm lakap takmayı, birbirimizle alay etme gibi birçok hususu yasaklamıştır. Oyuncunun her role girmesinin ise onda utanma duygusunu ortadan kaldıracaklarını ve hayasızlığa sevk edeceği ifade edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: “Hayâ ve iman etle tırnak gibidir. Birbirlerinden asla ayrılmazlar.”⁹⁹ Başkalarını güldürmek maksadıyla yapılan ve kişinin vakarını kaybettiren, ahlakını zayıflatan bu tip fiiller ve sözler çoğunlukla yalan da içerir.

g- Mahremiyet ve Tesettürün İhlâl Edilmesi:

“Mahremiyet ve tesettür konusu oyuncu ve izleyiciler açısından farklı tezahürler ortaya koymaktadır. Oyuncular açısından mahremiyet ve tesettür daha çok kadın oyuncu için söz konusu edilmektedir. Temsilde oyuncuların mahremiyet sınırını aştıkları durumlar genellikle şunlardır: Erkek oyuncunun rol esnasında kadın oyuncuya sarılması, belinden tutması, öpmesi, dokunması ve kadın oyuncunun erkeklerle fazla yakınlaşmasını sağlayan diğer durumlar.¹⁰⁰ Bu zikredilenler olmasa bile bizzat kadının temsil faaliyetinde yer almasının mahremiyete uygun olmadığı iddia edilmiştir. Bu görüştekiler kadının tek başına yolculuk yapmasının ve erkeklere imamlık etmesinin yasak olması ile din-devlet işlerinde aktif rol üstlenmemiş olmasını temel ilke kabul etmişler ve bunlara kıyasla temsil faaliyetinde de erkeklerle birlikte tek başına rol almasının yasak olduğunu ifade etmişlerdir.”

h- Peygamber Temsili:

“Peygamber temsili meselesi sadece sinema ile sınırlı bir konu değildir. Bu konu aslında resimle de ilintilidir. Hz. Muhammed'in sadece oyuncular tarafından temsil edilmesi değil kâğıt üzerine hayalî sûretinin çizilmesi dahi haram kabul edilmiştir.¹⁰¹ Günümüz İslâm

⁹⁹ Taberânî, el-Mu'cemü'l-evsat, IV, 374.

¹⁰⁰ *Mecelletü'l-buhûsi'l-İslâmiyye*, er-Riâsetü'l-amme li'l-idarati'l-buhusi'l-ilmiyye ve'l-ifta ve'd-da'va ve'l-irşad, Riyad ts., I, 233; Gumârî, İkâmetü'd-delîl alâ hurmeti't-temsîl, 24-26.

¹⁰¹ Heyet, Karârâtü'l-Mecmai'l-fikhi'l-İslâmî bi Mekketi'l-mükerrime : fî devratihi'l-işrîn, 3.Râbitatü'l-Alemi'l-İslâmî, Mekke ts., (Karar no:6),192.

âlimleri ve fetva kurulları, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in zatı başta olmak üzere aile fertleri ile ashabının sinema ya da tiyatrodaki temsil edilmesini hoş görmemiş ve buna cevaz vermemişlerdir.¹⁰² Bu bağlamda Râbıtâtü'l-Âlemi'l-İslâmî, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in temsil eden film yapmanın haram olduğunu karara bağlamıştır.¹⁰³ Bu kararın aynısı Mısır Fetva Kurulu tarafından da alınmıştır.¹⁰⁴ Hz. Muhammed(s.a.v.)'in zatının canlandırılmasına özel olan bu yasak, diğer tüm peygamberler hakkında da geçerli kabul edilmiştir.¹⁰⁵ Hz. Peygamber'in kâğıt üzerinde resmedilmesinin yasaklığına dair illet olarak zikredilen “peygambere tapınma olasılığı”, sinemada canlandırılmasının yasaklığı için de geçerli kabul edilmiş,¹⁰⁶ ancak yasağın asıl gerekçesi olarak, onların diğer insanlardan üstün kılınmış olmaları, onlara gösterilmesi gereken saygının temsil esnasında gösterilemeyeceği endişesi ve müminlerin nezdindeki yüce makamlarının temsil nedeniyle olması gerekenden daha aşağı bir seviyeye düşürüleceği korkusu ön plana çıkartılmıştır.” Hz. Peygamber'e en ufak bir saygısızlık ihtimali olması bile kötü bir şey olabileceğinden caiz görülmemiştir.

i- Sözlü Tasarruflar:

Sinemada ve tiyatrodaki senaristler, maalesef sözün nereye varacağını tahmin edemediklerinden veya farklı amaçlar taşıdıklarından dolayı repliklerin içine aşırı uç kelimeler yerleştirmektedirler. Bu sözler insanların hem dini, hem örfi hem de ahlaki değerlerine zarar vermektedir. Temsile cevaz vermeyen ulemanın gerekçelerinden biri de bu yüzden bu sözlü tasarruf meselesi olmuştur.

4.5.2. Temsilin Mübah Olduğunu Söyleyenler

Temsilin haram olduğunu düşünenlerin aksine, onun mübah olduğunu savunan kişiler de olmuştur. Bunlar: Reşit Rıza, Yusuf el-Kardâvî, İbn Useymîn ve Abdullah b. Cibrîn'dir. Bu âlimler temsilin zatı itibariyle haram değil de arızı sebeplerden dolayı haram olduğunu belirtmişlerdir. Yusuf el-Kardâvî de temsilin, insanı dinlendirdiğine ve mübah olduğuna

¹⁰² Heyet, *el-Fetâvâ'l-İslâmî*, IV, 1297; Dâli, *Ahkâmü fenni't-temsîl*, 185.

¹⁰³ İbn Bâz, *Mecmûu' fetâvâ*, I, 413-414.

¹⁰⁴ Heyet, *el-Fetâvâ'l-İslâmî*, X, 3534.

¹⁰⁵ Heyet, *Fetâvâ'l-Lecneti'd-dâime*, III, 196-198 (Fetva no: 4054, 4723); Süleymanî, *el-Beyânü'l-müfid*, 46.

¹⁰⁶ Ali Kudât, *eş-Şeriatü'l-İslâmiyye ve'l-fünûn*, 379-380; Şetrî, *Hükümü temsîli's- sahabeti ve'l-enbiyâ*, 25.

değirmiştir. Konu, mahal ve seyirci gibi hususlara dikkat edildiği zaman sinema ve tiyatrodaki görülen problemler hususlar ortadan kalkacaktır. Örnek verecek olursak; yukarıda caiz olmadığını ileri sürenler, sinemanın yalana, gıybeti götürdüğünü söylemişlerdir. Sinemanın mübah olduğunu söyleyenler ise burada sıkıntı sinemada değil onu yönlendiren insanın elindedir. Yalan olmayan gıybet içermeyen senaryolar yazıldığında sinemada görülen bu arızî sıkıntı ortadan kalkacaktır. Yukarıda bahsedilen tüm hususların da temsili zati itibariyle değil arızî durumlar itibariyle sıkıntısı olduğunu ve bu sorunlar da giderilebilecek şeylerdir diyerek buna cevaz vermişlerdir.

Celâl Nuri İleri sanatın, şiddetli bir güç olan askeri güçten bile daha etkin olduğu görüşünü ileri sürer. Sanatsız bir millet olsa olsa Timur'un ayağının altında haşere olacağını söyleyerek bir toplumda sanatın vazgeçilmez olduğunu ileri sürmüştür. Ulemanın, İslâm'ı yanlış anladığını ifade eden Celâl Nuri İleri, sanat hakkında geri kaldığımızı ve doğal olarak da toplumsal manada geri kaldığımızı ifade eder. "Başkasının hakkına tecavüz etmemek, toplumun zararına olmamak şartıyla hiçbir haram hiçbir mekruh yoktur."¹⁰⁷ İfadelerinden anlaşılmaktadır ki Celâl Nuri İleriye göre temsil ve sanatın diğer dalları mutlaka toplumda yerini almalıdır. Avrupa nasıl yanlış anlayışlarını değiştirip ilerlemeyi gerçekleştirdiyse bizde topluma yerleşen katı anlayışları aşarsak o zaman ilerleme sağlayabiliriz diyen Celâl Nuri İleri Batı'yı örnek almak istiyorsak sanatın mutlaka topluma yerleşmesi gerektiğine defaatle vurgu yapar.

Temsilin mübah olduğunu savunanların en temel ilkeleri "eşyada aslolan ibahadır" kaidesidir. Yani bir şeyin haramlığına dair herhangi bir nass yoksa onu yapmakta bir sakınca yoktur. Temsil İslâm öncesi toplumalarda, her ne kadar günümüzdeki şekliyle olmasa da, bilinen bir husustur. Eğer yasak olsaydı Şâri' bunu beyan ederdi şeklinde görüş sunmuşlardır. ¹⁰⁸ İkinci olarak da meleklerin insan kılığına girip gelmesi gibi rivayetlere kıyas edilerek temsili caiz olduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in sîreti sürecinde vuku bulan diğer bazı sahâbeye ait olaylar da temsili cevazına delil gösterilmiştir. Örneğin; Ka'b b. Eşref'in öldürülme sürecinde Muhammed b. Mesleme'nin, onun dostu

¹⁰⁷ Celal Nuri İleri, *Türk İnkılâbı* (İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1933), 204.

¹⁰⁸ Dâli, *Ahkâmü fenni't-temsîl*, 138; Salih b. Ahmed, *Hükmü mümâraşetü'l-fen*, 276.

rolüne girmesi, Nuaym b. Mes'ûd'un müşrik kabileler arasını bozmak için Müslüman olduğunu gizlemesi, kâfir rolü yapması bunlardan birkaçıdır.¹⁰⁹

4.6. İşitsel Sanatlar ve Fıkıh

İslâm öncesi Arap toplumunda işitsel sanat bakımından yaygın olan sanat dalı şiirdi. Ukâz panayırında şiirler yarışırılır, bunlardan seçilenler Kâbe'nin duvarına asılırdı. Asılan bu şiirlere “Muallakât” adı verilirdi.¹¹⁰ Müzik ise henüz şiir kadar yaygın değildi. Müzikte geri kalmalarını, yerleşik düzene sonradan geçmeyle ilişkilendirenler olmuştur. İbn Haldun ise müziğin Arap toplumunda yaygın olmayışını, onların sanat ve ilimde yetkin olmadıklarına bağlamıştır.¹¹¹

İslâm Âlimleri müzik konusunda tam bir uzlaşşı sağlayamamışlardır. Bir kısım âlimler müziği tamamen haram kabul ederken, bir kısmı ise müzikte bir sakınca görmemişlerdir. Üçüncü bir grup âlim ise müziğe şartlı olarak cevaz verilebileceğini belirtmişlerdir. Bu kadar farklı görüşlerin olmasının sebebi müzik hakkında gelen rivayetlerin sûbût ve delaletinin kat'i olmamasından dolayıdır. Edille-i şer'iyyenin temel yapı taşı olan kutsal kitabımızda müziğin haramlığına dair kat'i bir nas bulunmamaktadır. Bu ise fakihler arasında görüş farklılıklarının bulunmasında temel etken olmuştur. Müziğin genel olarak ihtilafli bir konu olmasına rağmen âlimler şu gibi konularda görüş birliğine varmışlardır. Bu husus Fatih Orhan'ın Fıkıh ve Sanat kitabında şu şekilde özetlenmiştir: “Bunlardan ilki bazı şarkıların yasaklığına dair oluşmuş ittifaktır. Fakihler İslâm inancına muhalif olan, müstehcenlik ve fık içeren ya da kişiyi başka haramlar işlemeye teşvik eden her türlü şarkının haram olduğu hususunda görüş birliği içindedir. Nesir olarak söylenmesi dahi yasak olan bu sözlerin nağme ile daha da tesirli hale gelmesi onun haramlığını evleviyetle gerekli kılar. İslâm âlimlerinin ittifak ettikleri diğer husus ise bazı şarkıların mutlak sûrette mubah olduğudur. Bu şarkıların başında düğün, bayram ve kayıp kişinin dönmesi gibi sevinç günlerinde söylenen şarkılar gelmektedir. Hz. Peygamber'in şarkı dinlediğine dair Hz. Âişe'den gelen rivayetler ile sahâbe ve tâbiînden nakledilen haberler bu

¹⁰⁹ Ahmed Mustafa Ali el-Kudât, *eş-Şerî'atü'l-İslâmiyye ve'l-Fünûn Şerî'a İslâmiyye ve'l-Fünûn*, (Kahire: Dâru'l-Jıl / Dâru'l-İmâr, 1988), 357.

¹¹⁰ Süleyman Tülücü, “Muallakât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30: 308-310.

¹¹¹ 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed Veliyyüddîn İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, (Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2004), 2: 594.

mubahlığın şer'î dayanaklarıdır. Mubah olduğu hususunda ittifak edilen bir diğer şarkı çeşidi de yolculuk esnasında söylenen hudâ' isimli şarkıdır. Bu şarkının mubah oluşu da bizzat Hz. Peygamber'in dinlemesi ile sabittir. Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in de bulunduğu bir yolculukta Berâ b. Mâlik erkeklere, Enceşe isimli çocuk da kadınlara "hudâ'" söylüyordu. Enceşe'nin sesi güzel olduğu için kadınların bindikleri develer hızlandılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, develerin üzerindeki kadınların rahatsız olacağı endişesiyle biraz da esprili bir dille "Yavaş ol Enceşe! Senin yükün cam kâselerdir" uyarısında bulunmuştur.¹¹² Âlimlerin mubah olduğu hususunda ittifak ettikleri bir diğer müzik çeşidi de nasbdır. Bilal'in "Nasb söylediğini işitmediğim hangi muhacir var ki?"¹¹³ sözü ve nasb söylediklerine ya da dinlediklerine dair sahâbeden yapılan nakiller bu tür müziğin cevazlığına delil teşkil etmiştir.¹¹⁴

Müzik hakkında oluşmuş olan ihtilaflı hususlara gelecek olursak bu konudaki görüşler üç grupta toplanmaktadır. Birinci grup, aletli-aletsiz her türlü müziği caiz görmektedir. Celâl Nuri İleri de bu ilk grupta yer almaktadır. Onun şu ifadeleri: "Başkasının hakkına girilmediği sürece ve kamunun zararına olmadığı sürece haram ve mekruh kavramlarından söz edilemez" diyen Celâl Nuri İleri, şartsız bir şekilde müzik sanatının ona göre caiz olduğunu ortaya koymaktadır. İkinci grup, aletsiz söylenen şarkının mubah her türlü çalgı aletiyle söylenen şarkının ise haram olduğunu ifade etmektedir. Üçüncü grup ise her türlü şarkının haram olduğunu belirtmektedirler. Elbette bu gruplar birbirlerinden mutlak çizgilerle ayrılmamaktadır. Şarkı ve müziğin hükmünün haram ve helal şeklinde kesin bir şekilde ele almayıp mekruh, mendup düzeyinde ele alan ya da bazı şartları taşıması halinde ancak cevazına izin verileceğini ifade eden farklı görüşler de mevcuttur. Bu görüş farklılıklarını şarkıya ilişkin arızî vasıfların çeşitlilik arz etmesine bağlamak mümkün olduğu gibi şarkıya eşlik eden müzik aletlerine bağlamak da mümkündür.

¹¹² Ebû'l-Kâsım Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (Bilecik: Ocak Yayıncılık, 2016), 10:384.

¹¹³ Beyhakî rivayette geçen nasb kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapar: "Arap Şarkılarından birisidir. Deve kervanlarında söylenen hudâ'ya benzer." Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 379-380.

¹¹⁴ Ahmed Zeydan, *el-Mufasssal*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 4: 67-68

Son olarak İmam Gazali'nin mübah olan müziğin harama dönüşmesi konusundaki yaptığı 5'li taksimi paylaşıp konumuzu bitiriyoruz. Mutlak manada mübah olan müziği şu gelecek unsurlar harama dönüştürür. Bunlar:

- 1- Şarkıyı söyleyenden kaynaklanan unsurlar: Örneğin; söyleyenin kadın olması, söylenen şarkının fitne çıkarması gibi durumlar bu maddenin altına girmektedir.
- 2- Müzik aletlerinden kaynaklanan unsurlar: Mezâmîr [nefesli çalgılar], evtâr [germeli çalgılar] ve tablû'l-kîbe [küçük davul ve trampet] gibi çalgıların müziğe eşlik etmesi durumudur. Bu müzik aletlerinin yasak kılınma nedeni içki ortamlarında yaygın olarak kullanılmasıdır. Nitekim bu amaçla kullanılmayan davul ve kadîb (vurularak ses çıkartılan çubuklar) gibi müzik aletlerinin şarkıya eşlik etmesi mübah kabul edilmiştir.
- 3- Şarkı güftesinden kaynaklanan unsurlar: Allah'a, Peygamber'e ve dini şiarlara aykırılık ve hakaret içeren şarkı sözleri bu gruba girmektedir.
- 4- Dinleyen kişiden kaynaklanan unsurlar: Şarkı sözünün dinleyeni yönlendirmesi aklına olumsuz tutum ve davranışları getirip onu haramı işlemeye ve düşünmeye sevk etmesi bu kabildendir.
- 5- Dinleyen kişinin avam olmasından kaynaklanan arızî durum: Avam ile Allah (c.c.) sevgisi az olan kişi kastedilmektedir ki bu kişinin müzik dinlemesi hoş karşılanır ancak bu şehvî duyguların bu kişide de galip olması durumunda bu dinleme sakıncalı olur. Gazzâlî, bu durumdaki bir kişi için hem dünyevî hem de dinî işlerinde daha istekli ve dinç olması adına müzik dinlemesini diğer mübah lezzetler gibi kabul edileceğini ancak bunun alışkanlık haline getirilmesinin sakıncalı olacağını ve kişinin zamanının büyük kısmını buna hasretmesi halinde ise şahitliği kabul görmeyen sefih hükmünde olacağını ifade eder. Gazzâlî'nin bu hükmü, bazı mübah fiillerin alışkanlık haline getirilmesinin küçük günahlara vesile olacağı kaygısı ile söylediğini, verdiği örneklerden de anlamak mümkündür. Yüzde duran bir benin tek başına bir güzellik unsuru iken yüzün tamamını kaplaması durumunda çirkinlik

kaynağı olması ya da normal ölçülerde yenmesi mubah olan ekmeğin çok yenmesi durumunda haram olması bunlardan birkaçıdır.¹¹⁵

Yukarıda da ifade etmiştik ki Celâl Nuri İleri sanatın toplumda mutlaka yerleşmesini öngörmektedir. Ve sanatın her türlüünü caiz görmektedir. ¹¹⁶ Hz. Peygamber’inde söz sanatını ustaca kullandığı ve Kur’ân-ı Kerîm’in taşıdığı; belâgat, sarf, nahiv gibi dil sanatlarının yer aldığı da göz önünde bulundurulursa güzel sanatların yasak olduğu anlamı asla çıkmaz. Tüm bu yanlış anlayış tamamen ulemanın yanlış anlamasından dolayı toplumda yer ettiği görüşünü ileri sürmektedir.¹¹⁷

Yukarıda öncelikle, görsel sanatları fıkıh açısından inceledik sonrasında ise işitsel sanatlar ve fıkıh konusuna değindik. Anlaşılmaktadır ki bu sanatlar asılları itibariyle haram olmayıp sonradan kendisine eklenen vasıfları itibariyle haram durumuna düşmektedir. Dinî açıdan uygun olmayan bu vasıflar ortadan kaldırılıp İslâm’ın emir ve yasaklarına ters düşen tutum ve davranışlar bu sanatlarda barınmadığı müddetçe, icra edilmesinde herhangi bir problem görülmeyecektir. Celâl Nuri İleri özelinde değerlendirmemizi yapacak olursak, sanatın caiz olduğunu ifade etmekle beraber gerekçelendirmesi tamamen sübjektif bir şekildedir. Eserlerini incelediğimizde mutlak bir caiziyet görülen ama bunların delilleri ve gerekçelerine yer vermeyen Celâl Nuri İleri, her bir konu üzerinde tüm ulemanın yanlış anladığını sürekli vurgulayıp sanat konusu hakkında gerekçelerini eserlerinde yer vermemiştir. “ Başkasının hakkı ve kamu hakkı yoksa her şey mübahtır.” yaklaşımıyla sanat olayına bakan Celâl Nuri İleri dinî meselelerde Şâri’yi atlamış gibi bir tavır sergilemiştir.

¹¹⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâ’ Ulûm al-Dîn*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları, ts.), 4: 340.

¹¹⁶ İleri, *Türk İnkılâbı*, 204.

¹¹⁷ Celâl Nuri İleri, *Hatemü ’l-Enbiya* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1332/1913), 203.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Celâl Nuri İleri'nin İslâm hukuku ile ilgili görüşlerini imkânlar ölçüsünce tespit etmeye çalıştık. Öncelikle, onun hayatı ve yaşadığı dönemdeki fikir akımlarına değindik; çünkü dönemi, çağının düşünce yapısı çerçevesinde değerlendirmek amacıyla böyle bir yaklaşım benimsedik. Celâl Nuri İleri'nin hukuk noktasında, özellikle de İslam Hukuku noktasındaki düşüncelerini tarihsel bağlamda analiz ederek değerlendirmeye tâbi tuttuk.

Celâl Nuri İleri; İslam Hukukunun kaynakları noktasında Kur'ân-ı Kerim ve sünnet üzerinde durmuş fakat bu iki kaynağın anlaşılması noktasında İslam dünyası hata etmiştir. Bu hata ise onları çağın gerisine atmıştır, düşüncesindedir. Zaman zaman İslâm âlimlerini de suçlayan yazılarında görüş bildirmiş, âlimlerin hata ettiğini söylemiş ama hiçbir yerde de açıklama yapmamıştır. Kendisinin de edille-i şer'iyyeyi kabul ettiğini söyleyen birisinin aynı kaynaklardan, muhalif olduğu görüşlere delil getirmesi gerekmez mi?

Celâl Nuri İleri'nin fıkıh usûlüne dair görüşlerini ele aldığımızda İslâm hukuku hakkındaki düşüncelerini tespit ederek özellikle fıkıh usûlü başlıklarından biri olan içtihat kapısının kapalı olup olmadığı meselesine, Celâl Nuri İleri'nin bakış açısıyla yaklaştırmaya çalıştık. Ona göre içtihat kapısı hâlen açıktır. İnsan akli var olduğu müddetçe de bu kapı kapanmayacaktır. Tüm bu görüşlerini eserlerinde ifade etmiş olmakla birlikte İleri, bu kanaatini derinlemesine temellendirmemiştir. Meselelere akli yönden bakmış, fıkıh usulünün temel kaynaklarını kabul etmesine rağmen bu temel kaynakları ilk planda görmemiştir.

İslam Hukuku ile ilgili değinmiş olduğu bir diğer meseleler; neshin günümüzde de geçerli olması gerektiğidir. Celâl Nuri İleri, bu görüşünü dile getirirken sağlam temellere dayandırmamıştır. Klasik ulema, neshin varlığı konusunda tartışmalar yürütürken çeşitli

gerekçeler ortaya koymuştur. Neshin varlığını kabul edenler dahi, bunun yalnızca Hz. Peygamber dönemiyle sınırlı olduğunu savunmuştur. Celâl Nuri İleri'nin, neshi kendi döneminde de geçerli kılma düşüncesi, onun dinî yapıda bir reform gerekliliğine inandığını göstermektedir. Klasik dönemde neshin varlığını kabul eden ne kadar âlim varsa bu meselenin Hz. Peygamber zamanında gerçekleştiği hususunda ittifak etmişlerdir. Celâl Nuri İleri ise Hz. Peygamberden 13 asır sonra da nesih olabilir demektedir. Ama gerekçelendirememektedir.

Tezde üzerinde durulan konulardan birisi de kadınlar ve aile hukuku ile ilgili konulardır. İslâm'ın kadına verdiği değeri vurgulayan İleri; kadınların şahitliği, evlilik ve boşanma hükümleri gibi aile hukukunu ilgilendiren meselelerde klasik ulemanın İcmâ ettiği görüşlerin aksine fikirler ortaya koymuştur. Kadınlarda erkekler gibi şahitlik yapabilir, evlilikte aynı haklara sahiptir. Toplumda eşitliği sağlamanın ancak bu şekilde olabileceğini ifade etmektedir. İslam Hukukunda kadın erkek eşitliğinin olduğunu ama toplumun kadının bu haklarını tahrif ettiği iddiasında bulunmuştur. Bu duruşuyla klasik dönem İslâm hukukçularıyla zıtlaşırken aynı zamanda İslâm aleyhtarlığı yapan oryantalistlerin de önünü kapatmıştır.

Ayrıca Celâl Nuri İleri'nin fıkıhın muhtelif meseleleri ile ilgili görüşlerinde ise Cuma hutbesi, vakıf, faiz vb. meseleleri değerlendirmiştir. Vakıf sisteminin eskisi gibi olmadığını belirtmiş, bu sistemin devlet kontrolünde yapılması gerektiğini söyleyerek yeni bir bakış açısı kazandırmaya çalışmıştır. Faiz meselesinde ise günümüzde olması gerektiğini bunun önüne geçilemeyeceğini aksi takdirde ekonomik durgunluğun olacağını söyleyerek, usul konusundaki icma gereklidir görüşüyle çelişmiştir.

“İslâm hukuku ve Sanat” bölümünde ise genel bir çerçeve sunduktan sonra, Celâl Nuri İleri'nin bu alandaki görüşlerine yer vermeye çalıştık. Nitekim o, her ne kadar hukukçu kimliğiyle öne çıksa da aynı zamanda bir yazar ve edebiyatçıdır. Ona göre sanat, bir toplumun vazgeçilmezidir. Sanat hakkındaki ön yargılar, sanatçı eksikliğinden kaynaklanmamalıdır. Toplumun çağdaş medeniyet seviyesine ulaşabilmesi için sanata ihtiyaç vardır. Kadın ve erkek herkesin kültürel bir birikime sahip olması ve sanatla eğitilmesi gerekmektedir.

İslâm hukukunun yanlış anlaşıldığını ve âlimlerin hatalı yorumlar yaptığını sürekli dile getiren Celâl Nuri İleri, bu görüşlerini savunurken çoğu zaman doğrudan bir temellendirmeye gitmemekte; karşıt görüşleri ise ne aklî ne de naklî delillerle çürütmektedir. Bir fikir adamının, karşıt görüşlere saygı duyduğu ve reddettiği düşünceleri daha güçlü gerekçelerle ele alması beklenirken Celâl Nuri İleri çoğu zaman "bu akla aykırıdır", "İslâm bunu emretmez", "bu husus yanlış anlaşılmıştır" gibi genel ifadelerle konuyu geçiştirmektedir. Bu yaklaşım, onun düşüncelerinin sistematik bir temellendirmeden yoksun olduğunu göstermektedir.

Tüm bu değerlendirmeler göze alınarak; Celâl Nuri İleri, İslam Hukukuna yenilikçi ve akılcı pencereden bakmaya çalışmıştır. Bu fikirleri ise onu zaman zaman reformist olmaya zaman zamanda tarihselci olmaya itmiştir. Sonuç olarak ifade etmek gerekir ki İslam Hukukunun kaynaklarını aşmış, tarihselci ve reformist bir pencereden bakmıştır. Tüm bu yorumlar sadece İslâm Hukukunda reform için değil, aynı zamanda toplumda olan durağanlığa bir çözüm bulma amacı taşımaktadır. Bu fikirlerini değerlendirirken yaşadığı toplumdaki mirası reddetme fikirlerinin olduğu, bir taraftan da bu mirasa sıkı sıkıya bağlananların olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Tezimiz sadece bir tarihi olguyu ortaya koymak için değil, aynı zamanda İslam Hukuk tartışmaları içinde okunma maksatlı ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed. *The Theology of Unity (Risālat al-Tawhīd)* çev. Ishaq Musa'ad & Kenneth Cragg. London: Allen & Unwin, 1966.
- Acar, H. İbrahim. "Talāk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39: 496-500. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Aktan, Hamza. "Miras". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30: 143-145. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Apaydın, H. Yunus. "İctihād". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21: 432- 445. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. "Tesettür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40: 543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Apaydın, Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay Yayınları, 2020.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Muallim Neşriyat, 1959.
- Çetin, Abdurrahman. "Nesih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32: 582-584. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Dalgın, Nihat. "Faiz Yasağı ile İlgili Farklı Yaklaşımlar". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010).
- Demir, Ahmet İshak. *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2015.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Erturhan, Sabri. *İslâm Ceza Hukuku Etrafındaki Tartışmalar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'u Ulûmud-din al-Dîn*. Çeviren Ali Arslan. İstanbul: Merve Yayınları, 2004 .
- Gürkan, Menderes. "İslâm Aile Hukukunda Çok Evlilikte Adalet Vurgusu", editörler: Ahmet Kamil Cihan, Ali Kuşat, *İslâm medeniyeti bağlamında adalet: Kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar*, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2024.
- Hanioğlu, M. Şükrü. "Türkçülük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, 41: 551-554. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddû'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâr al-Fikr, 1994.
- İbn Rüşd. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2004.
- İleri, Celâl Nuri. *İttihâd-ı İslâm: İslam'ın Mazîsi, Hâlî, İstikbâli*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1915.
- İleri, Celal Nuri. *Kadınlarımız*. ed. Halit Erdem Oksağan - Abdullah Musab Şahin. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017.
- İleri, Celâl Nuri. *Mukadderât-ı tarihiyye: Tedenniyât-ı Osmaniye'nin esbâb ve sevâik-i tarihiyesi*. İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1912.

- İleri, Celâl Nuri. *Tarih-i İstikbâl*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1915.
- İleri, Celal Nuri. *Türk İnkılâbı*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1933.
- İleri, Celâl Nuri. *Türk İnkılâbı ve Din Meselesi*. İstanbul: Kanaat Kitaphanesi, 1928.
- İltaş, Davut. *Klasik Nesih Teorisi Ve Çağdaş Tefsirciler*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Karadâvî, Yusuf el-. *İslam'da Helâl ve Haram*. Çeviren Mehmet Yolcu, İstanbul: İlim Yayınları, 1994.
- Karaman, Prof Dr Hayrettin vd. (ed.). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Konuk, Mine. "Celâl Nuri İleri'nin Ahlak Anlayışı". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, 2024.
- Mâverî, Ebü'l-Hasen Ali. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Özay, Mehmet Akif. "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42: 475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özervarlı, Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36: 399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Tülücü, Süleyman. "Muallakât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30: 308-310. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Delil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9: 136-138. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Yılmaz, İbrahim. "İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar". *Bilimname*, 37/1 (2019).
- Yılmaz, İbrahim. "İslam Hukukunda Kız Çocuğunun Mirastaki Payının Cinsiyet İle Temellendirilmesine Analitik Bir Bakış". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 15 Haziran 2018.
- Zeydan, Abdulkirim. *el-Mufasssal fî ahkâmi'l-mer'e ve beyti'l-müslim fî ş-şer'i'ati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r Risale, 2000.